

KULTÚRA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Eudovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýžková, Ján Sabol, Elena Smiešková

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepková 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 15 — ČÍSLO 8

OBSAH

OBSAH

KAČALA, J.: Podnety zo zjazdov	257
HORECKÝ, J.: Komunikačné postupy v popularizačnej literatúre	260
MLACEK, J.: Ustálené spojenia s vlastným menom	264
MATĚJOVÁ, K.: Hviezdoslav dnes	270

Rozličnosti

Takže v úlohe častice. M. Pišárčiková	275
Nové slovo robotika. J. Horecký	277
Jesienka. M. Majtánová	277

Správy a posudky

Celoštátna konferencia o kodifikácii. J. Oravec	279
Maďarsko-slovenský frazeologický slovník. E. Smiešková	282

Spytovali ste sa

Opraviť, nie vyopraviť. A. Rýžková	285
Výmol — vo výmoli. G. Horák	286
Dubno — z Dubna, ale Dubna — z Dubny. M. Považaj	287
Sú utahaní ako oravské kone. G. Horák	288

Podnety zo zjazdov

JÁN KAČALA

1. V prvých mesiacoch roku 1981 žila naša spoločnosť v znamení význačných politických udalostí za hranicami našej republiky aj u nás doma. Zjazdy sovietskych komunistov sleduje i naša verejnosť so zvýšenou pozornosťou, lebo prinášajú závažné slovo nielen pre obyvateľov ZSSR, ale aj pre socialistické spoločenstvo a celý súčasný svet. Tak to bolo aj v prípade XXVI. zjazdu KSSZ, ktorý sa konal na konci februára a začiatkom marca. Pre našich občanov bolo rokovanie sovietskych komunistov pozoruhodné všestrannou analýzou súčasného stavu sovietskej spoločnosti a vytýčením jej ďalších cieľov na ceste výstavby spoločnosti nového typu, ale najmä mierovou ofenzívou, ktorá značí prísľub pokojného života a práce pre národy celej zemegule.

2. Dôkladný rozbor situácie v Slovenskej socialistickej republike a určenie jej ďalšej hospodárskej a sociálnej perspektívy urobil zjazd KSS, ktorý sa konal v 2. polovici marca. Obyvatelia SSR istotne so zadostučinením prijali slová zo správy ÚV KSS o tom, že pracujúci na Slovensku svojou tvorivou aktivitou v ostatnom päťročnom období prispeli k vzostupu ekonomiky, „ktorým sa ďalej posilnil ekonomický potenciál Československa, utvárali sa podmienky na lepšie uspokojovanie potrieb obyvateľstva i na ďalšie napredovanie.“ [citované z Pravdy z 21. marca 1981, s. 2]. A práve ďalšie napredovanie je podmienené jedine možnou orientáciou na vyššiu efektívnosť a kvalitu všetkej práce.

2.1. Pri takomto zacielení našej činnosti má nezastupiteľné miesto vedeckovýskumná základňa, v ktorej — ako sa uvádza v správe ÚV KSS predloženej zjazdu — pracuje v súčasnosti na Slovensku 50 tisíc

pracovníkov. V záujme ďalšieho hospodárskeho a sociálneho napredovania je nevyhnutné „rozvíjať a využívať vedu, organicky a efektívne ju začleňovať do celého frontu budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti“. V plnej miere to platí aj o spoločenských vedách, ktoré sa majú sústrediť na skúmanie nových javov v procese budovania socialistickej spoločnosti a kľúčových otázok jej riadenia. Úloha spoločenských vied je závažná najmä preto, že o ich výskumné výsledky sa opierajú stranické a štátne orgány pri riadení spoločenských procesov a pri určovaní bezprostredných aj vzdialenejších cieľov pri výstavbe rozvinutej socialistickej spoločnosti.

2.2. Význačný hlas zjazdu KSS zaznel aj v otázkach kultúry a kultúrneho života pracujúcich: „Chceme, aby sa zvyšovala kultúra práce, kultúra pracovného a životného prostredia, ako aj všeobecná kultúrnosť nášho života,“ hovorí sa v správe ÚV KSS zjazdu. Do tejto všeobecnej kultúrnosti nášho života nepochybne patrí aj jazyková kultúra v širokom zmysle a pri jej rozvíjaní majú popri mnohých iných pracovníkoch závažné slovo i jazykovedci a osobitne aj časopis SAV *Kultúra slova*.

Redakcia časopisu sa bude v duchu uvedených požiadaviek usilovať o zvyšovanie kultúrnosti predovšetkým v tej oblasti, ktorej je časopis venovaný, t. j. v oblasti kultivovania jazyka a jazykových prejavov. V tomto úsilí bude zvýšenú pozornosť venovať najmä novým vyjadrovacím prvkom a špeciálne odborným, ktoré prináša mnohotvárnny život našej spoločnosti, najmä progresívne oblasti vedeckého výskumu a mnohé ďalšie oblasti pracovnej a záujmovej aktivity ľudí. Sústavne sa budú sledovať a analyzovať spoločensky závažné texty a v jazykovej výchove používateľov bude redakcia klásť zvýšený dôraz na propagáciu pozitívnych vzorov vo vedeckej, publicistickej i umeleckej spisbe.

Aj na popularizáciu jazykovedných poznatkov v hromadných oznamovacích prostriedkoch a na jazykovú výchovu používateľov spisovného jazyka vôbec platia slová zo zjazdovej správy, že „každý článok v novinách, každú reláciu v rozhlase alebo v televízii treba chápať ako vážny dialóg s ľuďmi, založený na serióznej analýze faktov a vyhradenom stránickom stanovisku“.

2.3. Vedecký poznatok, časopisecký alebo novinový príspevok tak ako aj všetky ostatné tvorivé činy a výsledky majú svoj zdroj v práci. V súvisе s tým sa v správe ÚV KSS kladie na popredné miesto požiadavka prehlbovať uvedomelý vzťah k práci. Sleduje sa tým cieľ, aby práca bola nielen „čoraz produktívnejšou, ale aj zaujímavejšou a tvorivejšou“. Nemožno poprieť, že bez týchto a takýchto atribútov sa naša práca v období vedecko-technického rozvoja, v ktorom žijeme, ako aj jej výsledky len ťažko môžu zaobiť.

3. Vysoké ocenenie sa dostalo svedomitej práci aj na XVI. zjazde KSČ, ktorý sa konal v 1. polovici apríla. V správe o činnosti strany a vývoji spoločnosti od XV. zjazdu KSČ a ďalšie úlohy strany sa v tejto súvislosti hovorí, že strana si vysoko váži tých, čo pracujú svedomito, iniciatívne, neobávajú sa podstúpiť riziko, lebo „vie, že sa o nich môže oprieť, že pevne držia najčestnejšiu zástavu — zástavu práce“ [citované podľa Pravdy zo 7. apríla 1981, s. 5].

Pravdaže, uvedomelý vzťah k práci predpokladá okrem iného aj schopnosť správne chápať problémy, ktorými žije naša súčasná spoločnosť, orientovať sa v otázkach svetového vývinu, lebo postoj jednotlivca v týchto otázkach v mnohom ovplyvňuje mieru jeho praktického prínosu k rozvoju socialistického spoločenského poriadku.

3.1. Bilancovanie výsledkov dosiahnutých pri výstavbe spoločného štátu Čechov a Slovákov na XVI. zjazde KSČ prinieslo závažné konštatovanie, že „sa v podstate splnila úloha prekonať historicky existujúce rozdiely v podmienkach hospodárskeho, politického a kultúrneho života našich národov. V Československej socialistickej republike zmizli zaostalé oblasti.“ Veľkú zásluhu na tom má i spolupráca českého a slovenského národa a národností žijúcich v ČSSR.

3.2. XVI. zjazd KSČ znova zdôraznil veľký význam vedy a pohotového uplatňovania vedeckých poznatkov v spoločenskej praxi. Uskutočňovanie vedecko-technického rozvoja sa pokladá za revolučnú úlohu celej spoločnosti. Celkové zvyšovanie nárokov na vedu a jej využívanie v živote sa v plnej miere týka i spoločenských vied, ktorých úlohou v 7. päťročnici bude okrem iného najmä „výskum aktuálnych otázok výstavby rozvinutej socialistickej spoločnosti v Československu“.

3.3. V jazykovede sa táto požiadavka premietne do výskumnej náplne Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV ako základného jazykovedného pracoviska v SSR tak, že sa zvýšený dôraz bude klásť na výskum centrálnych a aktuálnych javov vo vývine súčasnej spisovnej slovenčiny a jej kultúry, a to najmä v okruhu slovnej zásoby, ktorá je najbezprostrednejšie spätá so životom spoločnosti, a v oblasti syntaxe, v ktorej sa najzreteľnejšie prejavujú rozmanité myšlienkové procesy charakteristické pre život a tvorivé činy príslušníkov nášho národného spoločenstva v súčasnej etape vývinu.

Tieto výskumné zámery vyúsťia najmä do dokončenia spoločensky veľmi žiadaného jednoväzkového slovníka súčasnej spisovnej slovenčiny, do rozpracovania výskumného projektu *Dynamika slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny*, do rozhodujúcej fázy v príprave syntetického diela o syntaxi slovenského jazyka, do systematického sledovania aktuálnych otázok spisovného jazyka a jazykovej kultúry v socialistickej spoločnosti a do analýzy a opisu kontaktov

slovenského jazyka s inými jazykmi, najmä s ruštinou a češtinou (v tejto súvislosti sa žiada spomenúť najmä intenzívnu prípravu päťväzkového *Veľkého slovensko-ruského slovníka*). Pri realizácii týchto i ďalších výskumných projektov, ktoré sú dôležité z hľadiska rozmanitých potrieb socialistickej spoločnosti, bude sa dbať na primeranú integráciu jazykovedného výskumu v rámci SSR, resp. ČSSR, ako aj so zahraničnými partnermi v európskych socialistických krajinách a na interdisciplinárne aspekty jazykovedného výskumu.

4. Naše krátke zamyslenie nad výsledkami zjazdu KSS a XVI. zjazdu KSČ ukazuje, že tieto významné politické udalosti priniesli do života našej krajiny okrem celkovej orientácie našej práce v budúcich rokoch aj mnohé konkrétne impulzy pre každého nášho občana. Od toho, ako budeme vedieť túto orientáciu a tieto impulzy premieňať na konkrétne činy a výsledky, bude závisieť náš život v budúcom období.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Komunikačné postupy v popularizačnej literatúre

JÁN HORECKÝ

Textovej výstavbe, štylistickej a kompozičnej stránke popularizačnej literatúry sa stále ešte venuje pomerne málo pozornosti, hoci takáto literatúra sa v súčasnosti hojne vydáva. Pri jej sledovaní sa ukáže, že sa v nej prednostne využívajú niektoré komunikačné postupy, a to aj také, ktoré nie sú bežné napr. v odbornej literatúre. Osobitný prípad tvoria texty určené pre mládež. Na jeden z takýchto textov [M. Lisický, *Živá symetria*. Bratislava, Mladé letá, 1980, 124 s.] poukážeme v nasledujúcich poznámkach.

Kľúčom k pochopeniu komunikačného zámeru autora, ale zároveň aj základných komunikačných postupov je vlastne záver knižky:

Múdry človek sa díva na veci tak, že sa mu nič nezdá všedné. Nevídí pred sebou hľbu pestrých vecičiek a nesúvislých udalostí, ale hľadá to, čo majú spoločné a ako sa navzájom ovplyvňujú. Chcel som vás na to upozorniť, a len preto som v takej malej knižke rozprával o toľkých rôznych veciach.

Možno by sme sa mohli ešte dlho sporiť o tom, čo je a čo nie je symetria, a napísali by sme o tom spolu novú knižku. Knižku o skrytej symetrii, o tom, ako sa symetria mení na asymetriu, a o mnohých iných veciach. Jedno je však isté: bez ich vzájomného vzťahu, dopĺňovania a večného pohybu je život nemysliteľný. Myslíte si, že je to vzťah symetrický? (120—121)

Z tohto záverečného odseku možno vyčítať nielen cieľ výkladu, ale i jeho spôsob. Hovorí sa tu jednak veľmi všeobecne a šifruje sa to výrazom *múdry človek*, ale hneď sa naznačuje i úloha autora (*chcel som vás upozorniť*), i jeho výzva na spoluprácu (*napísali by sme spolu*).

Najjednoduchším vstupom autora do textu je rozprávanie v prvej osobe (akýsi druh ja-rozprávania známeho v literárnej vede). Pritom odkaz na túto prvú osobu nemusí byť vyjadrený len prvou osobou slovesa, ale aj využívaním osobného zámena. Vidieť to hneď pri vstupe do prvej kapitoly: *Vracal som sa podvečer z prechádzky mestom... Šli na mňa driemoty. Vynárali sa predomnou farbisté predstavy z celého dňa. Videl som množstvo kvetov a hmyzu a zasa zvieratá a kvietky* (9). Alebo z takých príkladov: *Povedal som, že v Archimedovej [špirále] je stále rovnaká vzdialenosť* (53), *Nepoznám nikoho, kto by ukladal nerozbalené darčeky do skrine a nechal tak...* *Musíme rozviazať a odvinúť motúz* (111).

Treba však povedať, že autor nevystupuje egocentricky, ale ustavične nadväzuje a udržiava kontakt s adresátom. Kontakt sa vyjadruje napr. osobnými zámenami druhej osoby: *ak vám začnem tvrdiť* (25), *môže sa vám stať* (28), ale najčastejšie uvádzaním druhej osoby množ. čísla slovies (lebo ide o kolektívneho adresáta): *Pakiaľ ste už vytiahli centimeter, aby ste sa premerali, ešte chvíľu počkajte* (16). Bežná je druhá osoba plurálu v návodoch na činnosť: *Pre lepšiu predstavu si môžete urobiť vystrihovačku aj s obrazovou symetriou. Vystrihnite z papiera kruh, spojte čiarou podľa pravítka stred s ktorýmkoľvek miestom na obvode a pozdĺž tejto čiary kruh nastrihnite...* *Hotovo, môžete papier rozvinúť. Vystrihovačka, ktorú ste takto vyrobili, vzbudí vo vás možno pochybnosti, či je vôbec symetrická* (41).

Vzťah autora a adresáta sa v skúmanej knižke často vyjadruje tzv. inkluzívnym (zahrnovacím) plurálom: *Nechajme zlomky zlomkami a poďme sa pozrieť na trh* (14), *Rozprávame, rozprávame, no zatiaľ sme nepovedali, čo to tá izoméria vlastne je* (34), *Keď sme sa takto dostali k vymýšľaniu, zišla mi na um jedna bája o stvorení ľudí* (34).

Vyjadrením autorovej osobnosti sú však vlastne aj opytovacie a zvolacie vety, aj keď sú formulované neosobne. Uvedieme zase len niekoľko príkladov: *Po chvíli svetlo zhaslo, ale objavilo sa znova. Ako bludička! Je to oheň na blízkej pevnine, alebo prelud unaveného zraku? Netreba robiť zbytočný poplach, ráno sa uvidí* (67), *Ale čo, ak poviem, že Fero, ktorého ste včera stretli, nie je ten istý Fero, akého ste poznali predtým? Ba čo viac, že každý jeden z nás je v nasledujúcej chvíli nie celkom ten istý ako predtým? Neuveriteľné? A predsa je to tak* (84).

Niekedy sa opytovacia veta používa ako naznačenie prechodu k novej téme. Napr. *Ako je to s človekom a s prírodou? Spĺňajú predpoklady k dohode? Aby sme to mohli posúdiť, musíme vedieť čo-to o ich nažívaní v minulosti, ale aj o dnešku* [107].

Vyjadrením postoja autora k téme, faktu či udalosti sú aj krátke poznámky, uvádzané obyčajne v zátvorke: *Archimedova špirála je [nech sa veľký učenec neurazí] vlastne to, čo vidíte v makovníku* [53], *(Ozaj, ako sa volá krabová družka? Azda len nie krabica?)* [32], *Ak sa dohodneme, že budeme chápať symetriu takto zoširoka (dúfam, že mi to dovolíte), mali by sme sa pristaviť ešte pri jednom neušednom príklade* [13].

Svoj postoj však autor vyjadruje často aj ako súčasť textu, spravidla ako zakončenie. Napr. po opise veľkolepých starorímskych hostín poznamenáva: *Tak vidíte. Už starí Rimania to vedeli, ibaže sa podľa toho veľmi nedržali. Aspoň opisy veľkolepých rímskych hostín tomu nasvedčujú* [12]. Veľmi výrazne takýmto spôsobom komentuje fašizmus: *Svastika v jazyku sanskrt znamená: dobré je to ... Svastiku poznáme i z byzantských ornamentov. Len v dvadsiatom storočí tento symbol života surovo zneužili nemeckí fašisti, ktorí v jeho znamení prinášali utrpenie a smrť* [51].

Už z týchto niekoľkých príkladov vidieť, že osoba autora a nadväzovanie vzťahu rozprávača k poslucháčom (adresátom) nemá len formálnu funkciu, ale spĺňa aj závažnú funkciu obsahovú, prispieva k dosiahnutiu hlavného komunikačného zámeru: podať poučenie o zaujímavej téme. Z určenia knižky pre deti nad 13 rokov (treba však povedať, že veľa poučení z nej načerpajú aj čitatelia narodení oveľa skôr než trinásťročné deti) vyplýva, že autorove výklady o zaujímavých prírodných javoch symetrie sú štylisticky jednoduché. Uvedieme aspoň jediný príklad: *Povedal som, že v Archimedovej špirále je medzi závitmi stále rovnaká vzdialenosť. Ale nie vždy rovnako zakrivená. Posledný závit sa čoraz väčší podobá kružnici. Akoby špirála dochádzal dych a spomaľovala rast. Naproti tomu logaritmická špirála má stále rovnaké veľké zakrivenie, no to sa dá dosiahnuť iba tak, že sa nedodržiava rovnaká vzdialenosť medzi závitmi, ale stále sa zväčšuje, a špirála veľmi rýchlo prirastá* [53]. Aj takéto jednotlivé výklady sa však autor usiluje oživiť: *Takto dvojstranne súmerná si nejaký čas pláva v mori, potom si sadne na dno, a tu ho máš: premení sa na ježovku alebo hviezdovku, a už ju nepoznáš* [50].

Veľmi výrazný postup na oživenie a znázornenie výkladu sú kratšie alebo dlhšie exkurzie z histórie ľudstva, vedy a pod. Patrí sem napr. rozprávanie o vzniku ľudstva známeho zo starogréckej mytológie, rozprávanie o Kolumbovej ceste za objavením Ameriky, príhody niektorých vedcov, história o skaze kávovníkových plantáží a pod. Zá-

bavnejší ráz majú exkurzy o jednaní na trhu, o výcviku nováčikov v pochodovaní.

Aj graficky (kurzívou a sadzbou na celú šírku strany, oproti ostatnej sadzbe do troch stĺpcov) sú vydelené exkurzy o náhodnom vynájdení kaleidoskopu a o zasadnutí vedeckého kongresu na tému „ako chodí mačka okolo horúcej kaše“. V celkovej skladbe knižky majú najmä tieto dva exkurzy veľmi výraznú oddychovú funkciu.

Je prirodzené, že výklady o symetrii a rytme sa neobídu bez základných odborných termínov z fyziky, biológie, botaniky a zoológie. Sú tu celkom bežné také termíny ako *mozgová pologuľa*, *pravorukosť*, *lavorukosť*, *pohybové ústroje*, *kôrovce*, *platesa*, *semenník*, *lupienok*, *medúza*, *rúrkovník*, *mnohoštetinavce* a mnoho iných. Tie menej známe pojmy a termíny treba vysvetliť. Autor to robí niekoľkými spôsobmi. Niekedy stačí krátka poznámka v zátvorke: *na planši (to je koberček, či behúň, na ktorom sa šermuje — 23)*. Inokedy je vysvetlenie častou výkladu: *Menej známy je narval. Je to asi päťmetrová veľryba, ktorá rozráža vodu pred sebou akýmsi dlhým rovným oštepom. Narval patrí medzi zubaté veľryby, a to znamená — ak si ešte spomínate — že má asymetrickú lebku (60)*.

Niektoré pojmy si vyžadujú obširnejší výklad. Napr. *polarizované svetlo* sa vysvetľuje a aj graficky znázorňuje v celom odseku, ktorý je zakončený takto: *Keď ich „stľapkáme“ [svetelné vlny — J. H.] do jednej roviny (ako, to je trochu iná história), vyrobíme polarizované svetlo (36)*. Menej široko, ale veľmi často takýmto induktívnym spôsobom sa definujú termíny ako *symetria*, *zlatý rez*, *piezoelektrický jav*, *ultrazvuk*, *opticky aktívne látky*. Aspoň jeden príklad: *Vzniká pritom zvuk, ktorý už ľudské ucho nepočuje — hovoríme mu ultrazvuk (35)*.

Zdá sa, že ako protiváhu proti preťaženiu textu odbornými až veľmi odbornými slovami využíva autor miestami hovorové slová a výrazy. Napr. *vtom mi zaplo (9)*, *húsenica — ješanda (29)*, *ozdobná dečka (40)*, *ušúľať závin (53)*, *ošvindľujú hodinu (71)*, *rozheganý biorytmus (78)*, *špajza (90)*; *bol by v tom čert (9)*, *zabrdol som do toho (43)*, *tie potvory to na nás hrajú (49)*, *bola by z toho figa borová (53)*, *póly nie sú za humnami (79)*, *nie sú s ním žiadne špásy (81)*, *chodí si rak so sasankou (105)*.

Základnému komunikačnému zámeru: poučiť a získať slúži aj členenie textu. Pritom je však veľmi nápadný rozdiel v členení na odseky a v členení na kapitoly. Kým odseky sú budované spravidla induktívne a ich závery alebo začiatky sú vyznačené jednak vstupom autora, jednak rečníckou otázkou (tá býva na začiatku i na konci odseku), kapitoly sú členené podľa logického postupu výkladu. Ale toto členenie je zvýraznené osobitnými nadpismi, ktoré majú možno

až nadmerný expresívny ráz. Sú tu totiž takéto nadpisy: *Kto začína, ten je vina; Pravú mi daj, ľavú mi daj; Eniky, beniky, kliky, bé; Chodí ako mačka okolo horúcej kaše; Rok má krok; Jeden šije, druhý pára; Ja pán, ty pán, kto bude kozy pásť; Dobre bačom, keď je na čom!; Amen Pašku, zavri knižku*. Podobnú zvýrazňovaciu funkciu majú aj verše na začiatku niektorých kapitol: pred výkladmi o špirále je nielen nadpis kapitoly *Chodí ako mačka okolo horúcej kaše*, ale aj básnička *Špirála je čierna čiara na priereze makovníkom* (52). Pred kapitolou o symbióze je nadpis *Dobre bačom, keď je na čom!*, ale aj básnička *Stála hora, rástol les /potok húdol pesničku: /Voňavý vzduch, čistá voda / pre vtáčika, rybičku* (107).

Treba povedať, že uvedené verše sú hlboko pod priemerom úrovne odborných výkladov a okrem toho, hodia sa tak pre deti okolo šiest rokov. To značne znižuje ich účinnosť,

Uvedené poznámky, nevyhnutne doložené v nezvyčajnej miere príkladmi, nemajú byť hlbkovou analýzou citovanej knižky. Majú len v skratke ukázať, že popularizačná literatúra pre mládež si postupne vytvára svojské komunikačné postupy, ktoré rozširujú spisovnú formu slovenčiny o nové vyjadrovacie možnosti. A majú ďalej ukázať, že tu pred našimi očami vzniká nový žáner a že má už aj dobrých autorov.

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepková 26, Bratislava*

Ustálené spojenia s vlastným menom

JOZEF MLACEK

Už bežný pohľad do hocikakého frazeologického slovníka alebo do hociktorej zbierky prísloví a porekadiel ukazuje, že veľká časť jednotiek tohto druhu sa vyznačuje prítomnosťou vlastného mena vo svojom lexikálnom zložení. Keďže týmto jednotkám sa v našom frazeologickom výskume nevenovala okrem drobnejších poznámok (napr. Ondrus, 1973) sústavnejšia pozornosť, chceme v tomto príspevku sledovať niektoré čiastkové otázky tejto problematiky. Svoje pozorovania budeme pritom opierať predovšetkým o materiál zo *Zátureckého Slovenských prísloví, porekadiel a úsloví* (Záturecký, 1974) a o jeho čiastočné porovnanie so stavom príslušných jednotiek v našom súčasnom spisovnom jazyku. Nerobíme to tak iba preto, že Zátureckého zbierka obsahuje osobitnú kapitolu s názvom *Príslovia, porekadlá a úslovia o vlastných menách* (tamže, s. 540 n.), ale najmä

preto, že takéto jednotky obsahuje celá Zátureckého zbierka, pričom zachytáva aj mnohé také príslovia a porekadlá tohto typu, ktoré v súčasnom jazyku už ustúpili.

Ako je známe, slovo pri vstupe do frazémy mení svoje sémantické aj formálne vlastnosti. Táto všeobecná téza platí aj o vlastných menách, ba má pri nich — ako na to upozorňujú viacerí bádatelia (napr. Mokijenko, 1980; Stepanova, 1979) — niektoré špecifické prejavy. Z čoho vyplýva osobitosť frazeologizácie spojenia slov, v ktorom je zložkou aj vlastné meno? Zreteľne súvisí so špecifickosťou významu vlastného mena, so živými procesmi prechodu vlastných mien medzi všeobecné (apelativizácia — porov. napr. Ivanová-Šalingová, 1973) a zmeny všeobecných mien na vlastné (onymizácia apelatív — porov. napr. Blanár, 1980).

Pokiaľ ide o význam vlastného mena, niektoré teórie hovoria o význame vlastného mena ako o osobitnom druhu lexikálneho významu a potom aj o osobitnom tzv. onymickom jazykovom znaku (napr. Blanár, 1975), kým iné hovoria o asémantickosti vlastného mena (že teda vlastné meno nemá význam). Citovaný V. M. Mokijenko zdôrazňuje, že tieto protirečivé závery súvisia predovšetkým s metódou prístupu k vlastným menám: Asémantickosť vyzdvihuje najmä funkčná (synchronická) analýza vlastného mena, kým v diachronickom prístupe sa odhaľujú sémantické osobitosti vlastných mien. Pokiaľ ide zasa o spomínané všeobecné procesy pri vlastných menách (teda o apelativizáciu a onymizáciu), možno už tu v úvode konštatovať, že vo väčšine prípadov uplatnenia vlastného mena vo frazémach ide o javy zreteľnej apelativizácie (vlastné meno pri frazeologizácii stráca viaceré znaky vlastného mena), ale zriedkavejšie sa tu vyskytujú aj prípady súvisiace s opačným postupom — s onymizáciou.

Vychádzajúc práve z rešpektovania uvedených aktívnych procesov v onomastike a z ich špecifikácie pri frazeologizovaní slovného spojenia s vlastným menom, V. M. Mokijenko vydeľuje tri typy frazém podľa toho, akú úlohu má vlastné meno pri frazeologizácii týchto spojení. Vyčleňujú sa tu predovšetkým jednotky, ktorých základom je všeobecne známe, napr. biblické, antické, kresťanské, mytologické, historické alebo literárne meno (napr. *Tantalove muky* a pod.), ďalej jednotky, ktorých základom je také vlastné meno, ktoré sa ešte pred frazeologizáciou daného spojenia zreteľne posunulo k všeobecným menám (porov. naše výrazy typu *Nech som kubo*, ale ešte *hlúpy Jano* a pod.), a napokon jednotky, ktorých základom je vlastné meno, ktoré vzniklo slovnou hrou, kalambúrnou kontamináciou (Mokijenko, tamže, s. 62—65) typu *ísť do Spiša*.

Hoci uvedená klasifikácia dostatočne vymedzuje všetky základné typy frazém s onomastickými zložkami, povaha sledovaného mate-

riálu, nerovnaké zastúpenie jednotlivých typov, ako aj možnosť ich ďalšej vnútornej špecifikácie nás vedú k čiastočne odlišnému prístupu k tejto vrstve ustálených spojení. Jeho východiskom bude prihliadanie na vnútorne členitý register vlastných mien, ktoré sa vo frazeológii vyskytujú. Nebudeme sa pritom podrobnejšie pristavovať pri jednotkách, v ktorých vystupuje osobné alebo zemepisné meno s viac-menej zachovaným vecným významom. Máme tu na mysli jednak viaceré príslovia alebo porekadlá (napr. *I v Pešti ľud vreští; Aj vo Viedni ľudia biedni*), jednak početné pranostiky spájajúce sa s osobným menom (menom sviatku: *Na svätého Gregora idú lady do mora a pod.*).

Pravda, aj pri uvedenom druhu jednotiek nachádzame u Zátureckého niektoré zložitejšie prípady, ktoré nie sú významovo dosť zreteľné a zaslúžili by si osobitnú pozornosť, napr.: *S horúcou kašou zájdeš do Prievidze* [313] — *Ondrej z druhej izby* [389]. V tomto príspevku nám však viacej pôjde o špecifickejšie prípady, v ktorých frazeologizácia daného spojenia súvisí s významovými vlastnosťami onomastickej zložky, teda o jednotky, ktoré viac-menej korešpondujú s uvedeným Mokijenkovým tretím typom.

Sledovaný materiál ukazuje, že pri jednotkách využívajúcich význam vlastného mena na dosiahnutie obraznosti a expresívnosti celého zvratu možno vydeliť niekoľko špecifických skupín podľa druhu vlastného mena v zložení jednotky. Prvé rozdelenie vychodí z toho, že kým v jedných zvratoch sa využíva hravé skríženie reálne existujúceho vlastného mena s nejakým apelatívnym slovom, ktoré súvisí s významom celej jednotky, zatiaľ v ďalších jednotkách sa uplatňujú vymyslené vlastné mená, ktoré ináč v jazyku neexistujú. Iné rozdelenie vychádza zasa z typu vlastného mena v jednotke, teda z toho, či ide o osobné mená alebo miestne mená v zložení príslovia. Spojením týchto typov členenia sa celý materiál zreteľne rozdeľuje na viacej druhov, pričom sa dáva možnosť aj na riešenie niektorých sporných miest v tejto časti frazeológie. Najskôr sa pristavíme pri jednotkách, v ktorých sa ako zložka uplatňuje reálne existujúce vlastné meno.

Prvým modelom takýchto jednotiek sú vlastné frazémy aj príslovia a porekadlá, v ktorých sa kontaminuje, kríži vlastné miestne meno s tvarovo podobným apelatívom, ktoré je kľúčom k pochopeniu celej jednotky. Takéto miestne meno je teda kľúčovým slovom celej frazémy. A. P. Záturecký zachytáva ešte viacej jednotiek tohto druhu, pričom niekde jeho sémantizujúca poznámka dovoľuje presnejšie a zreteľnejšie pochopiť motiváciu danej jednotky. Ide napr. o takéto jednotky: *Beží z Púchova do Kyjova* [172 — o nenávisti] — *Aj Nebojsa zhorela* [357] — *Pri Nebojsi aj Galanta zhorela* [357] — *Pôj-*

dem do Spiša [115] — Pôjdeš na Kľačany [541] — Ty si z Drahoviec [220].

Zátуреckého sémantizácia prvého uvedeného príkladu zreteľne potvrdzuje, že v ňom ide o slovnú hru založenú na zvukovej blízkosti mien *Púchov* a *Kyjov* so slovami *puchnúť*, *napuchnúť* (napr. od zlosti) a *kyj*. Podobnú jednotku má aj príbuzná čeština: *vést na pouť do Kyjova*. V dvoch variantoch ďalšej jednotky ide zasa o skríženie mena obce pri Galante s istým tvarom slovesa *nebát sa*. Analogický postup sa uplatnil aj v ďalších troch prípadoch. Všetky tieto prípady ukazujú, že tu ide o osobitý model frazeologizácie, pri ktorom sa špecificky uplatňuje nejaké miestne meno a jeho kontaminácia s príslušnými apelatívami. Možno povedať, že práve spomínaná slovná hra je tu vlastným východiskom obraznosti a expresívnosti týchto jednotiek, a teda aj podstatným predpokladom frazeologizácie týchto spojení. Bolo teda istým nedorozumením, keď sa jednotka *ísť do Spiša* spájala s existenciou nejakého apelatíva *spiš*. Náš starší záver, že tu ide o spojenie súvisiace s vlastným menom *Spíš* [Mlacek, 1976], potvrdzuje existencia viacerých uvedených frazém založených na tej istej frazeologizácii, ako aj ďalšie jazykové skutočnosti. Ako sa v uvedených jednotkách neráta s nejakými apelatívami *kľačany*, *púchov*, *kyjov* a pod., tak nemožno reálne rátať ani s apelatívom *spiš*. Ako na to ešte upozorníme, podobný typ frazeologizácie poznajú aj iné (príbuzné aj odlišné) jazyky.

Z tohto modelu a spomedzi uvedených zvrátov ako najaktívnejšie ostáva v súčasnom jazyku práve spojenie *ísť do Spiša*. Pravda, treba zasa zaznamenať, že okrem uvedených prípadov pozná súčasná slovenčina aj ďalšie jednotky tohto typu, predovšetkým však ako výrazy s výraznou expresívnou platnosťou (napr. zvrät *choď do Ríma*, ktorý eufemizujúco supluje vulgárny ustálený zvrät). Treba ešte konštatovať, že všetky takéto jednotky si zachovávajú výrazný od-tienok hravosti, zjemňovania a pod. To platí pre celý tento model frazeologizácie, rovnako pre uvedené slovenské frazémy, ako aj pre analogické jednotky v iných jazykoch (porov. aspoň nem. *nach Bett-lehem gehen*; *das Bett* = posteľ).

Takýto výklad frazeologizácie uvedených jednotiek potvrdzujú aj prípady druhej skupiny. Ide v nich o ten istý frazeologizačný postup, avšak zložkou týchto jednotiek nie je reálne existujúce miestne meno, ale vymyslené miestne meno. Ukazuje sa, že tento typ frazeologizácie bol v minulosti živší a v prípadoch, kde neexistovala možnosť naznačenej kontaminácie vlastného mena s príslušnými apelatívami, pretože potrebné vlastné meno tiež nejestvovalo, utváralo sa takéto miestne meno, a tak sa aspoň náhradne dosiahla možnosť uvedeného skríženia. Porovnajme: *On je z Chudobíc a ona*

z *Núdzovej* [67] — *Pán z Nemaníc* [257] — *Kuchárka z Ošklivíc* [213] a pod. Vo frazeologickej jednotke *Zo Zivančinej do Ležiachova* sa uplatňujú obidva spomínané typy: vymyslené miestne meno (*Zivančiná*) aj reálne existujúce miestne meno (*Ležiachov*).

Aj napriek rozdielom v stupni frazeologizovanosti týchto jednotiek (napr. *zo Zivančinej do Ležiachova* — *kuchárka z Ošklivíc*) všetky uvedené prípady potvrdzujú, že ide o naznačený frazeologický model. Je to pritom model, ktorý taktiež pozná aj frazeológia iných jazykov, porov.: čes. *jit do Hajan*, poľ. *jechać do Leżajska*, angl. *to be for (off to) Bedfordshire* [angl. *bed* = posteľ; všetky vo význame "ísť spať"], rus. *otpravitsia v Mogilevskuju guberniju* (vo význame "umrieť").

Druhý model frazém s vlastným menom reprezentujú prípady, v ktorých je zložkou osobné meno. Podobne ako pri miestnych menách možno tu vydeliť dve podskupiny podľa toho, či je v zložení frazémy skutočné osobné meno alebo vymyslené osobné meno.

Prípady, v ktorých sa frazeologizácia istého spojenia zakladá na hre medzi osobným vlastným menom a nejakým apelatívom, sú pomerne zriedkavé. U Zátureckého nachádzame napr. takúto jednotku tohto druhu: *Najprv Mojžiš, potom Tobiáš* [137]. Jej význam korešponduje so známou jednotkou *najskôr mne a potom tebe* a to napovedá, že biblické mená tu slúžia ako východisko obraznosti vyplývajúcej z podobnosti prvých častí týchto mien so zámenami *môj* a *tvoj* — *tebe* (*tobě*). K tomuto typu možno zaradiť v sledovanej zbierke neuvedenú jednotku *chváliť Dávida*, ako aj slangovú frazému *dať si Lehára*. Analógie jednotiek tohto typu nachádzame aj v iných jazykoch. Porov. napr. poľské varianty *uciąć Chrapowickiego* [*Chrapickiego*], *czytać (działo) Chrapowickiego* [aj rus. *zdať chrapovickogo*], ktoré súvisia s podobami slovesa *chrápať*, alebo maď. *menyni a Hunyadra* (*hunyni* = žmúriť).

Oveľa častejšie nachádzame u Zátureckého prípady, v ktorých sa ako súčasť jednotky vyskytuje vymyslené osobné meno. Porovnajme niekoľko príkladov: *Stúbenec vlastný brat Nedancovej* [424] — *Od-kazuje pán Bruchovský pánu Zubovskému* [104] — *Tu sú Zivančania, prídu hneď aj Driemotčania* [116] — *Najprv Zivko, potom Kyvko, za ním Dremko, a tak Spanko* [115] — *Svätili svätého Narobsa* [266]. — *Svätí svätého Ležúcha* [269] — *Svätí svätého Ležiaka* [269] — *Jeden Nedajsa, druhý Nebojsa* [173] — *Jeden Hopsa, druhý Nebojsa* [173; ako vidíme, meno *Nebojsa* sa objavuje v obidvoch základných modeloch jednotiek s vlastným menom: je v prvej skupine 1. uvedeného typu aj v tejto druhej skupine 2. typu).

Osobitnými prípadmi tejto skupiny sú jednotky, v ktorých takéto vymyslené vlastné meno je na samom okraji vlastných mien a zre-

teľne podlieha apelativizácii. Často tu iba vnútorný kontext samej frazémy vedie k tomu, že dané meno sa chápe ako vlastné. A. P. Záturecký tu však ponecháva veľké písmená na ich začiatku, čo značí, že ich chápe ako vlastné mená. Porovnajme: *Umrel Darmodaj, nastal Vydrigroš* (283) — *Pán Lutoval nič nedal, pán Závidel skazu vzal* (nič nemal — 161) — *Bol jeden Ledabol, vzal si Ledabolku; oba boli Ledaboli, strebali polievku* (67).

O okrajovosti týchto prípadov v rámci rozoberaného frazeologického modelu svedčí nielen kolísanie pri písaní veľkých písmen na ich začiatku (*Darmodaj zakapal, nastal kúpsi* — 295; v registri — *Kúpsi*; M. Ivanová-Šalingová upozorňuje, že kým v Slovníku slovenského jazyka je *Umrel darmodaj, narodil sa kúpsi*, v českých slovníkoch je *Darmodaj umřel, Kúpsobě nastal* — Ivanová-Šalingová, tamže, s. 222), ale aj neúplná formálna spracovanosť prechodu týchto mien k inému slovnému druhu a medzi vlastné mená. Napr. *Dnes je svätého Skry sa, zajtra Neukáz sa; napozajtre vyjdi von*. Ako vlastné mená sa uvedené pomenovania môžu chápať iba vtedy, ak sa zvrátne zámeno pripojí k slovnej zložke ako jej neoddeliteľná súčasť, aby sa dali tieto podoby chápať ako pádové tvary nového vlastného mena.

Na začiatku týchto poznámok sme vychádzali zo zistení predchádzajúcich bádateľov, že vlastné mená v procese frazeologizácie vo všeobecnosti podliehajú apelativizácii, že strácajú viaceré znaky vlastného mena. Tento rozbor však ukázal, že vo frazeológii existujú isté modely jednotiek s vlastným menom vo svojom zložení, pri ktorých práve zachovanie aspoň istej miery onymickosti sa stáva východiskom ich frazeologizácie, pretože práve tým sa zaručujú také vlastnosti týchto frazém, ako sú obraznosť a expresívnosť ich sémantiky. Utváranie vymyslených osobných aj miestnych mien, ktoré umožňujú tento typ frazeologizácie a stávajú sa zároveň kľúčovými slovami takýchto frazém, uvedenú myšlienku tiež zreteľne potvrdzuje. Náš rozbor teda predovšetkým prispieva k presvedčivejšiemu výkladu viacerých konkrétnych frazém s onymickými zložkami, ako aj k odkrytiu podstatných znakov tejto časti frazeológie, ale zároveň zreteľne naznačuje aj celkové vývinové tendencie týchto frazeologických modelov za posledné storočie, keď niektoré z nich charakterizuje ako živé a bežné aj v súčasnom jazyku, kým pri ďalších zaznamenáva zreteľný ústup.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

BLANÁR, V.: Apelatívna a propriálna sémantika. Jazykovedný časopis, 31, 1980, s. 3—12.

BLANÁR, V.: Metodologické otázky onomastiky. Jazykovedný časopis, 26, 1975, s. 130—138.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: Apelatizácia vlastných mien ako lexikálno-sémantický proces. In: IV. slovenská onomastická konferencia. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 219—232.

MLACEK, J.: Ísť do Spiša, či ísť do spiša? Slovenská reč, 41, 1976, s. 33—34.

MOKIJENKO, V. M.: O sobstvennom imeni v sostave frazeologii. In: Perspektivy razvitiya slavianskoj onomastiki. Red. A. V. Superanskaja — N. V. Podolskaja. Moskva, Nauka 1980, s. 57—67.

ONDRUS, P.: Vlastné mená ako komponenty frazeologizmov. In: IV. slovenská onomastická konferencia. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 127—128.

STEPANOVA, L. I.: Problemy izučeniya slovackoj frazeologii. Vestnik Leningradskogo universiteta, 8, 1979, s. 114—116.

ZÁTURECKÝ, A. P.: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. 3. vyd. Bratislava, Tatran 1974. 756 s.

Hviezdoslav dnes

KATARÍNA MATĚJOVÁ

Sloboda všetkým sveta národom!
či čujete: že všetkým, všetkým, všetkým
bez rozdielu, bez výnimky, narovno?!
(*Sloboda!* P. O. Hviezdoslav)

Týmto aktuálnymi veršami sa nám prihovára básnik aj dnes, hoci onedlho (8. novembra) si pripomenieme šesťdesiate výročie smrti P. O. Hviezdoslava. Je básnikov odkaz aktuálny aj dnes? Pozná súčasník jeho tvorbu?

V minulosti Hviezdoslava široká verejnosť takmer nepoznala. Sporadickí kritici síce uznávali jeho poéziu, považovali ju za vrchol slovenskej poézie vôbec, spomínali jej veľkoleposť. Vyzdvihovali básnika, ale neboli schopní hlbšie pochopiť jeho básne; obdivovali básnickú silu Hviezdoslavovho slova, ale jej nemohli a ani nechceli porozumieť. Asi vtedy sa ujalo tvrdenie, že Hviezdoslav je síce veľký básnik, ale jeho básne sú ťažké a nezrozumiteľné. Podobné názory pretrvávali vyše sto rokov.

K tvrdeniam o tzv. nezrozumiteľnosti básnika prispelo prvé vydanie

Zobraných spisov básnických P. O. Hviezdoslava, ktoré zostavil sám autor. Takto sa mala básnikova tvorba dostať k čitateľovi bez opráv, úprav a zásahov rôzneho druhu, v najvernejšej podobe. Editori však potom texty „opravovali“ podľa dobového úzu, často zmenili aj básnikove myšlienky; k čitateľovi sa tak dostávala iba skreslená podoba Hviezdoslavových básní. Jednotlivé zväzky spisov boli neprehľadné, s mnohými vecnými a pravopisnými chybami. Je samozrejmé, že takáto „propagácia“ básnikovi viacej poškodila, ako pomohla. Pravdepodobne tu pramenil spomenutý názor na Hviezdoslavovu nezrozumiteľnosť, na jeho ťažkú poéziu, ktorej nemožno porozumieť.

Ani literárna kritika podobné názory nevyvrátila. V druhej polovici 19. stor. sa ešte nenašiel kritik (literárna veda v dnešnom zmysle slova sa iba začala formovať), ktorý by bol vedecky objektívne zhodnotil Hviezdoslavovu tvorbu, objasnil básnickú reč a pomohol jej porozumieť. Sporadicky sa zjavovali články o Hviezdoslavovi. Boli to iba všeobecné konštatovania, v ktorých prevládal zúžený pohľad na básnikovo dielo; oddeľovali Hviezdoslavovu poéziu od života, od ľudu; jej zmysel ostal väčšine básnikových súčasníkov utajený. Takéto hodnotenia pomáhali rozširovať teórie o Hviezdoslavovej nezrozumiteľnosti, o jeho ťažkej poézii.

Básnikovi súčasníci často narážali na priveľkú myšlienkovú nasýtenosť Hviezdoslavovej poézie. Autor v nej na malej ploche skoncentroval také množstvo myšlienok, z ktorých by „... mohlo päť našich poetov roky a roky sa živiť. Ony, to jest tie idey, sú... poukladané jedna u druhej, ba tiskajú jedna druhú — sú si jedna druhej nepohodlnými...“, tvrdil Vajanský v liste Hviezdoslavovi (list je uložený v archíve Literárneho múzea P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne).

Hviezdoslav tvrdil, že najdôležitejším poslaním, prvou úlohou poézie je jej spoločenská angažovanosť. Toto presvedčenie vtlačilo jeho veršom emocionálnu, vzrušenú, ba až burcujúcu podobu:

... čím zaslúžil si ten ľud môj i váš
to položenie zrovna otrokovo,
na väzoch desnú žernova jak tiaž —
tú sudbu čiernu, plnú strastí, žiaľu,
ten porok — kliatby veno hanlivé —?...

(*K vám urodzeným, veľkomožným...*)

Hviezdoslavova tvorba sa teritoriálne viaže na Oravu. Nie náhodou siaha jazyková paleta básnika od ľudových slov, oravizmov, citosloviec a emocionálnych slov cez konkrétne až naturalistické slovné spojenia až po hviezdoslavizmy — nové podoby slov.

Hviezdoslavovu poéziu charakterizuje spájanie slov z rôznych lexi-

kálnych oblastí; spájajú sa synonymá, utvárajú sa dlhé synonymické rady, využívajú sa kontrasty. Slová rovnakej slovnodruhovej platnosti rozširujú, spresňujú a zo všetkých strán osvetľujú jednu vec, dramatizujú opisovanú udalosť. Dokladom je nasledujúca ukážka z ľudovej povesti o potrestanej žene. Reč pastiera, ktorý rozpráva povest chlapcom — pastierom, charakterizujú oravizmy a humorná slovná hra:

... keď som vám bol rovný papľuh,
ani pred pluh, ani za pluh,
súci leda za školáka,
ktorho však už — peknô láka.

Napätie, zvedavosť ale i strach cítiť z ďalších veršov:

Chasa k ohňu kľaká, sedá,
pohrňa ver úhorčeky,
poutuchlé nieti hlavne —
nepomyslia na buj, prieky,
smiechy, pestvá nekalavné,
všetečník i neposeda,
ktorých indy skrotíť bieda,
každý, vypľasťené oči,
po doline, po úbočí,
obzerá sa, slúcha, čaká:
z tmy, kde úkaz bleskmo vskočí
svetlonos tak, čudo bludné —
mátoha sa zjaví dáka?

(*Studnica*)

Všimnime si v krátkosti spracovanie základného protikladu Hviezdoslavovej poézie, protikladu palác — chalupa. Tento protiklad rozvíja básnik nielen na úrovni jednej básne (*Chalúpkky*), ale vo väčšej epickej šírke patrí medzi ústredné motívy *Hájnikovej ženy*. Celou svojou dušou sa básnik prikláňa na stranu obyčajného ľudu, jemu predpovedá budúcnosť:

Nuž nepýšte sa tak, vy chladné hrady,
vy kaštiele! Veď bledne už váš kment,
veď pustnete, veď v priepasť rúcate sa:
bo zľahčili ste — vlastný fundament!
A chalupy? Tie stoja, hľa,
a budú stáť, žiť bude, kto v nich hniezdil!

(*Chalúpkky*)

Tento základný kontrast ďalej spresňuje; do protikladu stavia spôsob života paláca a chalupy. Jednoznačne mu vychodí, že ľud

... z tých nesnáz všakovakých, ktoré kruhy
ho železnými otočili,
keď voľno sa mu napružíť,
jak skoro by sa vymanil,
vymanil z vlastnej svojej sily!

(*Hájnikova žena*)

Básnik nemohol nečinne hľadiť na nespravodlivosť. Hroziacim prstom celému svetu, bolestným stonom, výkrikom, volaním po sloboďe sú jeho *Krvavé sonety*.

Zlo-dobro. Vojna-mier. Tu sa už prvotný protiklad chalupa — palác prehlbuje, zasahuje celú spoločnosť. Spoločnosť, ktorá bola príčinou rozpútania *víchrice totej ukrutenstva*, spoločnosť chamtivú a sebeckú, ktorá

... hnetie, zdiera, týra svévoľne,
kde len stihne slabšieho,
hoc zem je pre všetkých dosť širošia,
chce, aby strela sa len pre neho,
ba končiny si svojí všehomíra,
kams' v prázeň vytískajúc iného...

(*Krvavé sonety*)

No nielen vojna, zlo, utrpenie. Víťazí básnikova viera v dobro. Vo svet, kde

... pravda sadne za stôl odveká?...
nebude pút? zbraní treba?
česť bude práci? tvári človeka?

(*Krvavé sonety*)

Svet, v ktorom *vlast je mať, čo krajec s láskou podá každému decku*.

Hviezdoslav stelesnil svoje ideály v mierovom živote, v novom svete, v človeku. Vedela však vtedajšia spoločnosť oceniť túto snahu?

Básnik uznávaný — básnik sám. Pričasto si uvedomoval tento rozpor. Až Hviezdoslavova storočnica sa stala podnetom na širokú hviezdoslavovskú akciu a na marxisticko-leninské prehodnotenie básnikovej tvorby. Pri tejto príležitosti poprední kultúrni a politickí predstavitelia vyzdvihli básnikovu ľudovosť, spätosť s národným dňaním. Ukázali Hviezdoslava v novom svetle: objavili básnika, ktorý bojoval za svoj národ, ktorého básne povzbudzovali i burcovali.

Boli to predovšetkým L. Novomeský, K. Rosenbaum, S. Šmatlák, V. Turčány, V. Mihálik — predstavitelia slovenskej kultúry, ktorí začali odkrývať fondy Hviezdoslavových myšlienok. Vznikali nielen nové hodnotenia, vydania Hviezdoslavovej tvorby, ale zbierali sa aj príspevky o Hviezdoslavovi — človekovi, ktorý žil pre ľudí. Spomienky na Hviezdoslava, básnika a človeka, sústredil Stanislav Šmatlák v zborníku *Hviezdoslav v kritike a spomienkach*.

Hviezdoslavove básne účinkovali aj po básnikovej smrti, boli skutočnou výzvou na odboj počas vojny a SNP. Napríklad báseň *Napred!* uviedol Slobodný slovenský vysielač Banská Bystrica v r. 1944 ako heslo dňa:

...Napred! ... to slovo vbité v prápor // čo vedie v boje života ...
...Napred! ... to slovo prísna kázeň, // čo má byť naša robota?!
...Napred! ... to slovo zvonový zun, // rušiaci hmlu pokoja.
...Napred! ... to slovo hromový hrm // stranou pravého odboja ...

Hviezdoslavovské akcie mali spoločný cieľ: ukázať básnika v novom svetle, propagovať jeho básnický odkaz. Významnú akciu podnikol návrh Klementa Gottwalda, prezidenta ČSR, ktorý predniesol pri príležitosti Hviezdoslavovej storočnice. Bolo treba založiť Hviezdoslavovu knižnicu, ktorá by sprístupňovala najširším masám obyvateľstva vynikajúce diela slovenskej literárnej minulosti v nových vedeckých vydaniach s hodnotnými doslovmi. Hviezdoslavova knižnica sa v nemalej miere zaslúžila aj o propagáciu Hviezdoslavovej tvorby.

Hviezdoslava už nie ako modlu, ale ako hlbokého vlastenca a predovšetkým človeka možno hlbšie poznať z dokumentov zhromaždených v Literárnom múzeu P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne. O poznanie jeho básní sa pričínila aj celoslovenská prehliadka v prednese poézie a prózy. Začalo ju organizovať bývalé Povereníctvo školstva a kultúry ako recitačné preteky. Dnes túto slávnosť slova, prehliadku umeleckého prednesu víťazov krajských kôl, poznáme pod názvom *Hviezdoslavov Kubín*.

Aj zahraniční čitatelia majú možnosť zoznámiť sa s Hviezdoslavovou poéziou. *Krvavé sonety*, *Hájnikova žena*, vyšnokubínske eposy sú preložené takmer do všetkých jazykov sveta.

Čím môže Hviezdoslav zaujať nášho súčasníka? Témami, ktoré sú aktuálne dnes, a básnik ich — akoby predvídajúc budúcnosť — spracoval pred viac ako polstoročím. Je to príroda, ktorá z *jatrivých vylietajúcich rán*, medziľudské vzťahy, vzťah človeka a spoločnosti alebo stále aktuálna otázka mierového života.

Dnešný človek môže spoznať Hviezdoslava. Či už z nových vydání jeho básní alebo aj z televíznych inscenácií *Hájnikovej ženy*, *Eža*

a *Gábora Vlkolinskovcov*. Čitateľa môže zaujať citlivo spracovaný výber Hviezdoslavovej poézie v naštudovaní národného umelca Viliama Záborského a Dariny Laščiakovej na gramofónovej platni z Opusu; zaujímavým pokusom sprístupniť básnikovu tvorbu dnešnému čitateľovi je jej umelecký prepis do súčasného jazyka v podaní Vojtecha Miháliku.

Pre poznanie Hviezdoslava sa urobila veľa. Veľa — ale zďaleka nie všetko. Napriek mnohým úspešným činom a akciám nemožno poznávanie Hviezdoslava ešte uzavrieť.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepková 26, Bratislava

LITERATÚRA

KASÁČ, Z.: Slovenská poézia protifašistického odboja 1938—1945. Bratislava, Veda 1974. 255 s.

MATUŠKA, A.: Profily a portréty. 3. vyd. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1972. 561 s.

MIHÁLIK, V.: Hviezdoslav vo výbere a interpretácii Vojtecha Miháliku. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1974. 155 s.

NOVOMESKÝ, L.: O Hviezdoslavovi (štyri prejavy). Bratislava, Osvetový ústav 1971. 31 s.

ŠMATLÁK, S.: Hviezdoslav v kritike a spomienkach. Bratislava, SVKL 1959. 669 s.

ŠMATLÁK, S.: Hviezdoslav. Bratislava, SVKL 1961. 443 s.

ŠMATLÁK, S.: Stopäťdesiat rokov slovenskej lyriky. Bratislava, Tatran 1971. 389 s.

ROZLIČNOSTI

Takže v úlohe častice

Jeden zo spôsobov obohacovania slovnej zásoby z domácich zdrojov je prechod slov z jednej slovnodruhovej kategórie do druhej na základe istých sémantických zmien. Ide vlastne o osobitný typ viacvýznamovosti (polysémie), pri ktorom rozštiepenie významu sprevádza prekročenie hraníc gramatického slovného druhu. Toto prekročenie sa neraz pokladá za dostačujúci dôvod na to, aby sa hovorilo už o homonymii.

Proces viacvýznamovosti tohto druhu je v súčasnom jazyku veľmi živý a zasahuje všetky slovné druhy. Stačí spomenúť príklady, keď

sa prídavné meno stáva podstatným menom (typ *hlavný*), keď slovesný tvar nadobúda plnohodnotné vlastnosti prídavného mena (typ *údený, rozhodujúci*), keď sa zo zámena stáva podstatné meno (*moja*, t. j. manželka), keď predložkové spojenia typu *s ohľadom na* nadobúdajú význam predložky, alebo prípad, keď typická spojka *ako* začala priam explóziu v úlohe častice (napr. *nechcem ti to ako naisto sľúbiť, ale ak budem ako môcť, splním to*). Gramatickým zmenám pri týchto slovnodruhových prechodoch sa venuje pozornosť predovšetkým v gramatikách; nachádzajú však svoj odraz aj v slovníkoch, kde sa tento živý pohyb spravidla zachytáva. V slovníkových dielach nejde na prvom mieste o registráciu zmenenej gramatickej charakteristiky, ale o to, že slovná zásoba disponuje s novým prvkom, ktorý ju obohacuje predovšetkým významovo.

Veľmi živé styčné body majú medzi sebou spojky a častice. Práve z hraničnej oblasti týchto slovných druhov zaznamenávame prípad, ktorý posudzujeme ako čerstvý prvok slovnej zásoby. Ide o slovo *takže*, ktoré z pôvodnej spojkovej gramatickej platnosti svojím zmeneným významom nadobudlo charakter častice. *Takže* ako spojka má dôsledkový význam a patrí k bežným podradovacím spájacim prostriedkom, napr. *Od veľkej rýchlosti zakrúti sa im hlava, takže sa nevydržia dlho viezť* [Jančová]. Spojka *takže* tu vyjadruje dôsledok, ktorý vyplýva z obsahu nadradenej vety.

Použitie v novom význame presunulo slovo *takže* na začiatok vety. Stretáme sa s ním najmä v spontánných hovorených a hovorených prejavoch, napr. v prostredí medzi mládežou: *Takže chlapci, ide sa zajtra do kina! — Takže zajtrajší zápas musíme vyhrať. — Takže do víťazstva!* Tento prvok spontánnosti, výrazne zakotvujúci prejav do situácie, dostáva sa aj do písaných prejavov, pravdaže takých, ktoré nesú pečať bezprostrednej živej reči. Medzi také prejavy patrí napr. novinárske interview, z ktorého uvádzame aj náš príklad: *Takže ako to vyzerá s ponukou ovocia a zeleniny v tejto veľkokapacitnej predajni, predovšetkým s dodávkami od domácich pestovateľov?* [Večerník, 14. 10. 1980] Redaktor pred touto prvou vetou, obrátenou na opytovaného (respondenta), čitateľom iba stručne uviedol tému rozhovoru. To značí, že slovo *takže* neslúži ako spájací prostriedok medzi obidvoma vetami, a preto nejde o spojku. Výraz *takže* tu (ako aj vo vyššie uvedených príkladoch) nadobúda platnosť častice. Významom sa blíži k časticiam s pomerne všeobecnou sémantikou (*teda, tak, nuž, skrátka, slovom*). Častica *takže* v prvom rade spĺňa funkciu výrazu, ktorým sa nadväzuje na predchádzajúci text alebo na situáciu, a to veľmi často ani nie jazykovo vyjadrenú. Má však aj povahu zhrňujúceho výrazu, istého záveru k tomu, o čom sa hovorilo.

Keďže doterajšie gramatiky a slovníkové diela nezaznačujú časticu *takže*, treba sa vyjadriť aj o jej štylistickej hodnote a o jej mieste v slovnej zásobe. Ako čerstvý lexikálny prvok pohybuje sa na jej okraji a má výrazný príznak hovorovosti prechádzajúci až do slang-u. Už slovnodruhovú podstatu zaraďuje časticu *takže* medzi také výrazy, ktoré prežívajú svoju konjunktúru, podliehajú módnosti. Aj preto jej nadmerné používanie i vo voľnejších hovorených prejavoch (tak ako aj stereotypné používanie iných častíc) môže viesť k zníženiu celkovej úrovne prejavu.

M. Pisárčiková

Nové slovo robotika

Slovom *robotika* sa pomenúva vedný odbor, ktorý skúma teóriu robotov a otázky ich využitia v praxi, je to teda vedný odbor, v ktorom sa priam ukázkovo spája teória s praxou, s využitím teoretických výsledkov v praxi.

Slovo *robotika* je utvorené príponou *-ika* od základu *robot*. Vieme, že slovo *robot* prvý raz použil K. Čapek vo svojej dráme *R. U. R.* — Rossums Universal Robot (Rossumov univerzálny robot). Je zrejmé, že sa v ňom ozýva slovanský koreň *rob-*, známy zo slov *robiť* a *robota*.

Slovotvorná prípona *-ika*, sa dá vydeliť v takých slovách, ako je *fyzika*, *matematika*, *technika*, *kybernetika*, *logika*, *estetika*, hoci pôvodne šlo o tvary prídavného mena v starej gréčtine. Podobne ako uvedené názvy vedných odborov aj slovo *robotika* práve svojou príponou *-ika* naznačuje, že ide o vedný odbor.

J. Horecký

Jesienka

V septembri a v októbri, keď sú zvozené druhé sená, zjavujú sa na holých pokosených lúkach výrazné, jarným šafranom podobné fialkasté zvonce *jesienky obyčajnej* (*Colchicum autumnale* L.), poslednej okrasy osirených lúk.

Jesienka obyčajná je nápadná nielen neskorým časom kvitnutia, ale aj tým, že počas kvetu je bezlistá; zelené listy sa zjavujú až na jar nasledujúceho roka spolu s dvojicou tvarovo výrazných plodov.

Takáto svojrázna a aj jedovatá rastlina, ktorej plody sa upotrebovali v lekárstve pod názvom *hermodaktyly*, odpradáva podnecovala ľudovú fantáziu a tá bola podkladom aj na vznik celého radu názvov rastliny.

Najviac slovenských historických, ako aj ľudových nárečových

názvov je motivovaných neskorým kvitnutím rastliny: *jesienka*, *jasienka*, *jesenka*, *jasenie*, *jesenec*, *jaseník*, *zimozvešť*, *mrazová sestríca*. Im zodpovedajúce názvy nájdeme aj v iných slovanských jazykoch, ako napr. v staršej češtine *jesenka*, *jeseníka*, ukr. *osennik*, poľ. *zimowit*, *zimokwit*, *zimostrawka*, srb. *mrazovec*, *mrazovník*, *mrazova sestrica*, chorv. *brezvrímenka*, luž. *nječasnica*, ako aj v nemčine *Herbstblume*, *Herbstlose*, *Herbstzeitlose*, *Zeitloskraut*, *Zeitlosenkraut*.

Významovo blízke je aj z češtiny prevzaté pomenovanie *ocún*, ktoré vychádza z predpokladaného praslovanského *otъ-junъ s významom „omladzujúci sa“, t. j. v našom prípade „kvitnúci na jeseň, keď ostatná príroda odumiera“. Varianty tohto starobylého pomenovania nachádzame v staršej češtine od 14. storočia v podobách *ocún*, *oczun*, *oczim* a v starej chorváčtine *očun*, ako aj v iných južnoslovanských jazykoch: slovin. *očun*, *očum*, *očunec*, *očumec*, *močunec*, *očur*, bulh. *kačun*, *kačunak*, *kačunka*.

Názvy *sírota*, *sírótko* poukazujú na to, že kvety sú na pustých lúkach akoby osihotené, osirené, kým názvy typu *naháč*, *naháček*, *naháček* a *holopanna* naznačujú, že kvitnúca rastlina je bez listov. Analogické názvy nachádzame aj v češtine *naháč*, *naháček*, *nahál*, *nahálek*, *nahá ženská* a v nemčine *Nackte Jungfer*, *Nackte Hure*.

Tvarom plodov sú motivované názvy *bujakovo vajce*, *bujakove vajcia*, *bujačina*, *krvavé cecky*, s ktorými významovo korešpondujú české názvy *beraní kule*, *popové moudí* a chorvátske pomenovanie *kačja jabučica*.

Názvy *psi kvet*, *psiarka* (nem. *Hundshoden*) upozorňujú, že ide o rastlinu nevhodnú ľuďom na používanie, kým názvy *drišťel*, *drišťala*, *drišťalka*, odvodené od slovesa *drišať*, pravepodobne vychádzajú z jej účinkov na črevá.

Na miesto výskytu ukazuje pomenovanie *lužnica*, súvisiace so substantívom *luh* (t. j. vodomilnými rastlinami porastená močaristá alebo zaplavovaná časť terénu, ktorú nemožno obrábať, iba hospodársky využívať napr. ako pasienok); zodpovedá mu rus. názov *lugovoj šafran*, chorv. *lukovik*.

Zriedka sa zjavujúce pomenovanie *šafranica*, podčiarkuje podobnosť s kvetom *šafranu* (*Crocus*); v nem. nárečiach mu zodpovedá názov *Wilder Šafran*.

Významovo nezreteľné pomenovanie *matečník* preniklo na Slovensko zrejme prostredníctvom starších českých herbárov; napr. vo Velešlavínovom preklade Mattioliho Herbára z r. 1592 je *ocun aneb laučnj matečník*.

Z 18. storočia máme zo Slovenska doložené aj pomenovanie *ruža nardisová*, ktoré nemá paralely v iných slovanských jazykoch ani v nemčine.

Napokon názvy *ocunkrat*, *kocúnkrát* (z nem. *Katzenkraut* „mačacia zelina“) boli na základe svojej zvukovej podoby prenesené z rastliny *kocúrnika obyčajného* (*Nepeta cataria* L.).

Takisto ako iné vzhľadom nápadné, ale pre človeka hospodársky bezvýznamné rastliny má aj *jesienka obyčajná* veľké množstvo významovo aj výrazovo rôznorodých názvov, uchovaných čiastočne v starších slovenských jazykových pamiatkach z predpisovného obdobia, čiastočne v slovenských nárečiach. Z nich sa do oficiálnej botanickej nomenklatúry dostalo významovo priezračné pomenovanie *jesienka*, slúžiace ako slovenský ekvivalent latinského botanického rodového názvu *Colchicum*.

M. Majtánová

SPRÁVY A POSUDKY

Celoštátna konferencia o kodifikácii

V dňoch 18.—20. septembra 1980 sa v Ústí nad Labem konala celoštátna konferencia bohemistov a slovakistov z vysokých škôl a z Ústavu pro jazyk český ČSAV. Zaoberala sa dvoma okruhmi otázok: v prvej časti otázkami kodifikácie češtiny, v druhej časti osnovami češtiny a slovenčiny na vysokých školách. Druhý okruh necháme bokom, patrí skôr do metodického časopisu. Do nášho časopisu v plnom rozsahu patria otázky z prvého okruhu. Podkladom na rokovanie o nich bol jednak kolektívny referát pracovníkov oddelenia jazykovej kultúry ÚJČ ČSAV, ktorý predniesol A. Stích, jednak individuálne referáty pracovníkov ÚJČ, napr. J. Kuchařa, M. Knappovej a i. Rozvinula sa k nim rozsiahla (pripravená i voľná) diskusia, ktorá presiahla až do druhého dňa rokovania.

Kolektívny referát *Teória a prax českej jazykovej kodifikácie* nastolil otázky kodifikácie v širokom zábere a ilustroval ich na mnohých konkrétnych príkladoch. Najskorej sa dotkol protikladu norma — kodifikácia, ďalej nakrátko načrtol charakteristiky jednotlivých kodifikácií češtiny od tridsiatych rokov, potom predstavil konferencie s problematikou kodifikácie, najmä ostatnú konferenciu o jazykovej kultúre v Libliciaci. Zdôraznil z nej predovšetkým kritériá hodnotenia jazykových prostriedkov, a to v poradí: *normovosť* (ako je jazykový prostriedok prijatý spoločnosťou, resp. prijateľný pre ňu), *funkčnosť* (funkčná adekvátnosť), *systémovosť*. Za normálnej situácie sa uvedené kritériá uplatňujú v danom poradí. Pri periférnych javoch sa uplatňujú aj v opačnom poradí.

Kodifikáciu treba opierať o reálnu súčasnú normu (o jej variantnosť) a podporovať v nej perspektívnosť. Najťažšie sa dá zistiť, čo je perspektívne, preto treba rozšíriť repertoár javov, ktoré sa majú pred kodifikačným aktom analyzovať. Zohľadniť treba aj postoj kodifikátorov samých a jeho motívy. Kodifi-

kátor by mal stáť proti ostatným používateľom jazyka s ich iracionálnymi postojmi. K zmene v kodifikácii možno pristúpiť, až keď sa úzu používateľov jazyka neďa zabrániť. Treba kodifikovať reálny stav jazyka, nedotvárať jazyk, kde v ňom zostali prázdne miesta. Nevyžadovať priamočiaru pravidelnosť. Z výchovného hľadiska je zásadne dôležité nekodifikovať jednotliviny, lebo zafažujú školské vyučovanie jazyka a u mládeže utvárajú negatívny postoj k „podivnej“ češtine.

Veľkú pozornosť venoval referát otázke, ako má kodifikácia zachytiť bežne hovorenú podobu češtiny, ktorá je progresívna, a ilustroval ju na mnohých príkladoch z morfológie (substantív, adjektív, čísloviek, slovies).

Zásadou by malo byť, aby sa písaná čeština (podľa V. Mathesiusa značne umelá) zbližovala s bežne hovoreným jazykom. Z mnohých morfológických javov uvádzaných ako príklady uvedieme iba niektoré. Napr. hovorové sú tvary gen. sg. *ramena* [popri *ramene*; ale iba *zámena*]; dnes už sú bežné plurálové tvary s príponou *-i* (*Angličani, Švédi*), forma *husité* sa čítia ako vznešená popri bežnej *husiti*; tvary typu *ta velká města* sa čítia ako vypäto spisovné, „obecný“ variant *ty velké města* zatiaľ nemá nádej na kodifikovanie, hoci už Havlíček a Němcová používali typ *Ty velké města byly dobyty*. V tvarosloví slovies je ešte viac podobných javov.

Osobitnú pozornosť venoval referát otázke, do akej miery sa berú do úvahy sociologické činitele, napr. taký faktor, ako je revolučná zmena školskej výchovy a vzdelávania bez humanistického vzdelania, bez klasických jazykov a francúzštiny. Dnes sa už mnohé latinské a grécke slová na rozdiel od klasických jazykov píše s dĺžkou, napr. *aktivní, substantivum, kultura, téma* a i. Ak sa tu kodifikuje krátkosť, ide sa vlastne proti norme.

Napokon sa referát dotkol kodifikačných príručiek a ich nejednotnosti. Pravidlá pravopisu vyšli už dávnejšie. Nové príručky, napr. jednosväzkový slovník, urobili proti nim záslužné korektúry, ale zásadne nemohli ísť proti Pravidlám. Retarduje sa tak vývin.

V záveroch referát zdôraznil tieto zásady činnosti v oblasti kodifikácie: 1. Kodifikačné princípy z tridsiatych rokov dodržiavať stále. 2. V novej situácii princípy z tridsiatych rokov modifikovať najmä z hľadiska perspektívnosti a prognostickosti. 3. Analyzovať postoj používateľov. 4. Uvážiť, kedy a do akej miery sa majú diferencovať významy formou, kde to prax nezvládne. 5. Zbližiť písaný jazyk s hovoreným a zvýšiť prestíž spisovného jazyka. 6. Kodifikovať ortoepiu. 7. Usilovať sa odstrániť stav, keď sa jedna kodifikačná príručka blokuje druhou.

Technickú stránku kodifikácie predstavil vo svojom referáte J. Kuchař. Najskôr komentoval doterajšie kodifikácie. Povoynové kodifikačné akcie boli najväčšie v histórii češtiny. Po prvé boli kodifikované celé oblasti jazyka (výslovnosť, slovná zásoba — najmä v strednom slovníku). Po druhé kodifikácie sa robili na základe dôkladných vedeckých prípravných prác (porov. jednosväzkový Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost s individuálním Trávníčkovým slovníkem). Po tretie kodifikačné príručky boli spracované kolektívne alebo aspoň posudzované kolektívne, takže subjektívny prvok bol zastúpený v nich slabšie. Keďže boli spracované v ÚJČ, mali oficiálny charakter. Po štvrté akademické Pravidlá českého pravopisu sa robili za účasti širokej verejnosti. Pod vplyvom verejnosti sa do nich dostal rad výnimiek.

Akademické Pravidlá sa výrazne odlišili od doterajšieho spracúvania tvaroslovnej a slovotvornej roviny. To má dobrý dosah na vyučovanie. V školských Pravidlách českého pravopisu sa musí podávať zjednodušená kodifikácia. Neskoršie sa vytvorila ešte ďalšia (tretia) kodifikácia. Kodifikácia šla ďalej, tvorili sa špeciálne kodifikačné príručky, napr. kodifikácia rodných mien. Komplexná kodifikácia jazyka ako celku je to najdôležitejšie, k čomu sa dospelo. V budúcnosti bude treba: 1. širšie spolupracovať s odbornými zložkami napr. v oblasti veľkých písmen; 2. odstrániť rad nedôsledností a protirečení v kodifikačných príručkách (pokročil aj vývin javov, aj vývin ich poznania); 3. niektoré oblasti skoordinať so slovenskou kodifikáciou, brať ohľad aj na ruštinu; 4. všetky kodifikačné zásady zjednotiť do jednej príručky pre školy. Ďalší vývin pôjde cestou periodických revízií, nie cestou radikálnych úprav. Úprava tvaroslovia sa urobí v akademicknej gramatike. Z nej sa hneď urobí stručnejšia gramatika. Pre širokú verejnosť sa vydajú stredné pravidlá a pre školy sa zhrnú hlavné zásady pravopisu. Všetky kodifikačné príručky budú navzájom úzko prepojené.

Diskusia niektoré body referátov zdôraznila, doplnila, iné zasa relativizovala.

M. Sedláček (z ÚJČ) spomedzi troch základných kritérií zdôraznil systémové hľadisko. Ak sa v úze aj vyskytnú prvky odlišné od systémových, netreba predčasne rezignovať, ale treba vyvinúť značné úsilie, aby sa o takýchto odchýlkách informovali miesta, ktoré o jazyku rozhodujú. Napr. SSJČ rezignoval predčasne zo systémových tvarov *vynálezcovský*, *vynálezcovstvo*. A. Kamyš načrtol kodifikácie morfolologickej roviny od 16. storočia. Dodnes v podstate platí Dobrovského kodifikácia morfológie. Dobrovský poznal i hovorenú češtinu, má napr. tvary *peč*, *vleč*; *sázejí*. A. Kamyš spochybnil platnosť štatistických metód. Na frekvenciu síce treba prizerať, ale v prípade potreby rozhodnúť kolektívne aj proti nej, napr. *schnul* — ale *uschl*. Iné tradičné názory kriticky posudzoval J. Novotný. Podľa neho treba odmietnuť tézu, že konzervatívnosť kodifikácie podporuje stabilitu normy. Norma sa vyvíja a statická kodifikácia ju rozkolísava. Retardačné obdobie kodifikácie sa žiada skrátiť čo najviac. Pochybnosti vyslovil aj o téze, že kodifikácia by mala podporovať významové rozlišovanie. To sa nedá paušálne tvrdiť a úplne realizovať. Napr. postpozitívny voľný a tesný prívlastok používateľa nerozlišujú, automaticky oddeľujú všetky postpozitívne prívlastky čiarkou. Iné pravopisné konvencie nezodpovedajú v jazyku ničomu, treba napr. zrušiť rozdiel *psi štekali* — *feny štekaly*.

Za zrušenie *y* v českom pravopise sa vyslovili viacerí diskutujúci. P. Sgall zrušenie *y* pokladá za základnú podmienku racionalizácie pravopisu. Dosiahol by sa tým lepší vzťah mladých k češtine. Nesmieme antikvovať ani jazyk, ani pravopis. Radikálnejší rez by tu bol na mieste. M. Čechová podrobne vypočítala, aké množstvo vyučovacieho času sa venuje na *y* (tretina vyučovacích hodín na základnej škole sa venuje učeniu *y* vo vybraných slovách). Pripomenula, že z pedagogických radov boli podané štyri návrhy na úpravu českého pravopisu. Obsahujú nevyhnutné zmeny, želané zmeny, možné zmeny a zmeny pravopisu, ktoré by boli nevýhodné.

Dva pripravované diskusné príspevky opisovali kodifikáciu výslovnosti. J. Kraus delí kodifikačné pravidlá výslovnosti na základné (viac-menej ustálené) a na nadstavbové, t. j. zachytávajúce vrstvu výslovnostných javov, ktorá

sa utvárala neskoršie a dotvára sa pred našimi očami, napr. výslovnosť cudzích slov, syntaktických konštrukcií, hovorených podôb jednotlivých štýlov (napr. publicistické prejavy). Tu sú iba normové tendencie. Žiadali by sa na vysokých školách vytvoriť katedry rétoriky, ako sú v ZSSR, Bulharsku a v rade západných štátov. J. Novotná porovnávala kodifikáciu spisovnej českej výslovnosti s ostatnými rovinami. Výslovnosť sa kodifikuje ťažšie, lebo v hovorených prejavoch ťažko určiť hranicu medzi spisovnými a nespisovnými prostriedkami. Výslovnostné štýly nie sú natoľko vypracované ako funkčné štýly. Počet prostriedkov, ktoré konštituuju niektorý výslovnostný štýl, ešte nebol nikde udaný a spočítaný. Prvé vydanie príručky spisovnej českej výslovnosti je proti výslovnostným štýlom. Súviselo to s historickou snahou po jednotnosti. Vo vydaní z r. 1967 sa už uvádza trojaká výslovnosť. Tri výslovnostné štýly dávnejšie rozlišoval A. Jedlička, a to neutrálnu výslovnosť, bežnú a vyššiu výslovnosť. V ZSSR (napr. R. A. Avanesov a iní) sa tiež bežne rozlišujú tri výslovnostné štýly.

Další diskutujúci rozoberali kodifikáciu interpunkcie (K. Hádek), osobných mien a priezvisk (M. Knappová), obyvateľských mien (A. Polívková), prevzatých slov (Z. Rusínová), krátkych a dlhých tvarov trpných prídavných (F. Štícha). Mnohí opisovali uvádzanie kodifikácie do života v škole a anketami zistené postoje žiakov a študentov ku kodifikácii.

Výsledky diskusie zhrnul A. Stícha. Podľa neho zavádzanie kodifikácie do praxe ešte nedosiahlo uspokojivú úroveň. V kodifikačnej teórii a praxi sa žiada viac perspektívnosti a prognostickosti, ďalej sa vyžaduje výstižnejšie a jednoduchšie formulovať pravidlá, analyzovať postoje kodifikátorov, venovať väčšiu pozornosť sociologickým a psychologickým zreteľom, napr. postojom mladej generácie, lebo môžu vyvolať konflikty. Niektoré roviny jazyka sú osobitne citlivé na kodifikovanie (morfologická, fonická). Z technickej stránky sa žiada, aby kodifikačné príručky vychádzali v dostatočnom predstihu.

Aj v rámci druhej, metodologickej časti seminára sa zjavovali príspevky o jazykovej kultúre.

Celoštátna konferencia bohemistov a slovakistov z vysokých škôl môže stimulovať kodifikačnú prácu a zavádzanie kodifikácie do života aj u nás; jednak teoretickými vývodmi, jednak praktickými riešeniami javov podobných našim. Škoda, že slovakisti sa na nej zúčastnili v minimálnom počte.

J. Oravec

Maďarsko-slovenský frazeologický slovník

[Magyar-szlovák frazeológiai szótár. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 213 s.]

V čase, keď sa slovníky stali nielen užitočnou, odporúčanou, ale aj nevyhnutnou súčasťou vo vyučovacom procese a v každodennej práci veľkého počtu zúčastnených, prijíma verejnosť vydanie každého nového lexikografického diela s pozornosťou. Hoci *Maďarsko-slovenský frazeologický slovník* (autori K. Habovštiaková, V. Hasák, M. Töröková) pre svoje špecifické zameranie nepatrí

k slovníkom určeným najširšiemu okruhu používateľov, treba jeho vydanie posudzovať zo širšieho kultúrno-politického aspektu. A to ako vítaný príspevok k zvyšovaniu jazykovej kultúry tej časti našej verejnosti, ktorá patrí k maďarskej národnosti, žije s nami v spoločnom štáte a používa spisovnú slovenčinu v školách, v pracovnom procese aj vo verejnom živote. Keďže je známe, že bez poznania aspoň základnej frazeológie nemožno hovoriť o ovládaní vlastného ani cudzieho, osvojovaného jazyka, je slovník konfrontujúci frazeológiu dvoch jazykov, ktorých nositelia žijú v úzkom kontakte, potrebnou pomôckou. Takto chápú poslanie *Maďarsko-slovenského frazeologického slovníka* aj autori, keď v úvodných poznámkach (ktoré sú v maďarčine i slovenčine) hovoria, že jeho cieľom je „prispieť k rozširovaniu slovnej zásoby našich maďarských spoluobčanov, najmä žiakov, študentov a učiteľov“. Predpokladajú, že slovník poslúži aj širšiemu okruhu záujemcov o slovenský jazyk, najmä osvetovým a kultúrnym pracovníkom, novinárom, spisovateľom, prekladateľom atď., a môže byť pomôckou aj pre Slovákov, najmä prekladateľov z maďarčiny a pre slovenských čitateľov maďarskej literatúry.

V slovníku sa spracúva okolo 2200 maďarských frazeologických jednotiek [ďalej FJ]. Východiskom je teda maďarská FJ, za ktorou nasleduje stručný výklad významu a po ňom slovenský ekvivalent, resp. viac ekvivalentov. Slovník neobsahuje príklady na použitie FJ. Vysvetlenie významu sa podáva v maďarskom jazyku, keďže sa vychádza z maďarského jazykového vedomia najčastejších predpokladaných používateľov slovníka. Takto sa stáva slovník nielen prekladovým, ale čiastočne (stručnosťou výkladu) aj výkladovým, čo je najmä z pedagogického hľadiska užitočným rozšírením informácie.

Špecifickosť spracovania frazeologického slovníka predpokladá teoretické východisko, z ktorého potom vyplýva, čo autori pokladajú za (maďarskú) FJ. Autori *Maďarsko-slovenského frazeologického slovníka* nevychádzajú z maďarskej, lež zo slovenskej frazeologickej teórie (s. 15 úvodných poznámok) a FJ si vymedzili v zhode s J. Mlackom (Slovenská frazeológia, 1977). Aj keď v teórii frazeológie jestvujú mnohé univerzálne platné pre frazeológiu viacerých jazykov, majú predsa len národné jazyky v oblasti frazeológie svoje špecifiká, a preto mali autori slovníka s východiskovým maďarským jazykom brať do úvahy aj výskumné výsledky maďarskej frazeologickej teórie.

Istú nevyjasnenosť vymedzenia FJ prezrádzajú slovné spojenia, ktoré podľa slovenskej frazeologickej teórie, o ktorú sa autori opierajú, nie sú frazeologizmami. Napr. *átlépte az ötvenet* (prekročil päťdesiatku, s. 30); *áztatja a szomszédot* (osočovať, ohovárať suseda, s. 31); *befonta az öreget* (dostať, opantať, obalamutiť starca, s. 35); *kereken száz korona* (rovných sto korún, s. 103).

Otázku abecedného usporiadania FJ riešili autori podľa tzv. kľúčového slova. Je to jeden z možných spôsobov, ktorý má svoje úskalia podobne ako iné spôsoby usporiadania, napr. podľa mechanického kľúča alebo podľa prvého slova FJ (najmä pri FJ s variantnými zložkami). Úsilie poskytnúť používateľovi možnosť nájsť hľadanú FJ pod viacerými (plnovýznamovými) komponentmi (pretože kľúčové slovo nemusí byť vždy jednoznačné) má aj v tomto slovníku za následok veľký počet odkazov.

Logickým cieľom *Maďarsko-slovenského frazeologického slovníka* bolo postaviť proti maďarskému frazeologizmu (autori zahŕňajú medzi FJ aj ustálené

obrazné prirovnania, príslovia a porekadlá) príslušné slovenské ekvivalenty, t. j. významovo aj štylisticky najprimeranejšie slovenské frazeologizmy. Celkovo sa autorom podarilo zvládnuť túto úlohu. Prispieva k tomu aj množstvo FJ vychádzajúcich zo spoločného kultúrneho základu, s rovnakou motivačnou bázou a s rovnakým alebo veľmi blízkym komponentovým zložením, pri ktorých robí voľba ekvivalentu najmenej ťažkosť.

Výhrady možno mať k viacerým prípadom, keď autori oproti maďarskej FJ postavili ako ekvivalent iba nefrazeologický výklad tam, kde jestvuje frazeologický ekvivalent. Napr. *dagad az erszénye* (s. 47, doslova *kysne, nafukuje sa mu peňaženka*) — *mať veľa peňazi, vhodnejšie mať plný, napchatý mešec* alebo trocha vzdialenejšie aj *obsýpať sa peniazmi; kevésre viszi* (s. 106) — *nedosiahnuť veľa, vhodnejšie vyjsť nakrátko; valaminek csodájára jár* (s. 45) — *chodiť obdivovať niečo, vhodnejšie chodiť na diváky; Egy bolond százat csinál* (s. 174) — *napodobňovať sa bez rozumu, správne jeden blázon robí sto bláznov alebo jeden blázon desať iných blázní*.

Celkovo je slovenský text na dobrej úrovni okrem niekoľkých prípadov, keď sa uvádza ako slovenský ekvivalent slovné spojenie, ktoré nie je v spisovnej slovenčine ustálené alebo obsahuje komponent nevyhovujúci z hľadiska normy. Napr. *hodinky s vodotryskom* (s. 190), *prísť s krížikom po funuse* (s. 62; s nezaužívaným variantom *po pohrebe*), *kde lišky dávajú dobrú noc* (s. 126), *starú Blažkovú!* (s. 81).

V niektorých prípadoch nie je znenie slovenského ekvivalentu presné alebo ustálené, zaužívané. Napr. *nebát sa vlastného tieňa* (s. 29; jestvuje iba FJ *bát sa aj vlastného tieňa*); nie je zaužívané *pod tieňom niečoho* (s. 29; lepšie *pod záštitou* alebo *ochranou niečoho*), *plávať v radosť* (s. 159), *byť bez páru* (s. 161, lepšie *nemať páru*), *nejedol som bláznivé huby* (s. 135, vhodné by bolo *čo som bláznivé huby pojedol?*). Nevyhovujú ani neobratné podoby typu *niečo prejsť do krvi niekomu* (s. 206), *vystatovať sa tým, čo vie* (s. 70) a *pod*.

V slovníku je pomerne dosť prípadov, keď je k frazeologickému ekvivalentu pripojený aj nefrazeologický ekvivalent, či vlastne výklad, a to často na prvom mieste. Napr. *odpovedať iba na pol úst; ledabolo, neochotne* (s. 69), *mať pod klobúkom; byť podnapitý* (s. 71), *stratiť dobré slovo za niekoho; prihovoriť sa* (s. 182), *ustavične na to myslí; nejde mu to z umu, z hlavy* (s. 68). Je to odchýlka od zásad frazeologickej ekvivalencie.

Základná podoba niektorých slovných spojení, ktoré sa uvádzajú ako maďarské FJ, nie je v niektorých prípadoch „frazeologicky čistá“, zbavená náhodného kontextu, čo potom vplýva aj na komponentové obsadenie slovenského ekvivalentu. Napr. *az új ruha majd megszólal* (s. 133) — *tie nové šaty priam spievajú*.

Genetická vzdialenosť maďarského a slovenského jazyka viedla zrejme autorov slovníka k tomu, že v slovenskom texte upozorňujú na odlišné uplatnenie kategórie rodu a zhody pri prídavných menách, zámenách a slovesách (okrem viacerých, zrejme omylom vynechaných prípadov). Napr. *vložiť sa celý(-á) do niečoho* (s. 28), *svrbí ho [ju] to na jazyku* (s. 35), *akoby mu [jej] z oka vypadol (vypadla)* (s. 109). Vhodnejšie by bolo bývalo upozorniť v poznámkach pre používateľa na zovšeobecňujúcu úlohu mužského rodu menných tvarov a 3. osoby singuláru mužského rodu slovesných tvarov pri tých slovenských frazeologizmoch, v ktorých sú zvyčajné alebo možné obmeny

v rode a čísle (a to aj v strednom rode, nie iba v ženskom!). Okrem toho je odôvodnený predpoklad, že v školskej praxi pri návyku používať takýto slovník pomáha učiteľ a ostatní používatelia majú aspoň základnú znalosť obidvoch jazykov.

V slovenskom texte sa pri FJ zaznačujú, v zhode s ich lexikálno-gramatickou kategoriálnosťou, aj vidové varianty. Neuvádzajú sa však dôsledne všade tam, kde sú obligátne, napr. *umýť hlavu niekomu* (chýba variant *umývať*, s. 67, 68), *vŕieť, vbíť niekomu niečo do hlavy* (chýba *vŕíkať, vbíjať*, s. 67).

V *Maďarsko-slovenskom frazeologickom slovníku* nám chýba štylistické hodnotenie FJ. V modernej lexikografii sa požiadavka štylistického zaradenia spracúvaného materiálu všeobecne uznáva, aj keď kladie veľké nároky na spracovateľov a skrýva veľa úskalí. Toto riziko však treba podstúpiť, ak má byť pohľad na istý úsek lexiky úplný. Štylistické hodnotenie, zaradenie východiskovej FJ pomáha overiť si hodnotu ekvivalentu a súčasne podnecuje hľadať v naznačenej štýlovej oblasti ďalšie synonymné jednotky.

Používatelovi, najmä slovenskému, bude v slovníku chýbať vysvetlenie skratiek, aj keď je ich v slovníku málo. Napr. nikde, ani v úvode, sa nespomína, čo značí písmeno K pred viacerými FJ (stoja pred prísloviami a porekadlami) alebo čo značí skratka *ld.* (pozri).

Poznámkami o *Maďarsko-slovenskom frazeologickom slovníku* sme chceli jednak informovať čitateľov nášho časopisu o novej publikácii, ktorej cieľom je zvyšovanie jazykovej kultúry, a jednak poukázať na niektoré konkrétne problémy spracovania dvojazyčného slovníka v takej špeciálnej oblasti, ako je frazeológia.

E. Smiešková

SPYTOVALI STE SA

Opraviť, nie vyopraviť. — J. S. z Nitry: „V rozhovore s mechanizátorom istého poľnohospodárskeho podniku som si všimol takéto spojenia slov: *vyopravili sme stroje, vyopravené stroje, vyopravenosť strojov*. Je rozdiel medzi *opraveným* a *vyopraveným strojom*?“

V našom časopise sme už viac ráz upozorňovali na nenáležité využívanie slovotvornej predpony *vy-* v slovách typu *vylepšiť, vyčodať, vyzískať, vypodložiť* a pod. Z otázky nášho čitateľa vidieť, že do tejto skupiny pribudlo ďalšie neželateľné slovo *vyopraviť*.

Podrobný rozbor jednotlivých slovotvorných typov ukázal, že slovotvorné predpony sa so slovotvorným základom spájajú voľnejšie ako prípony (pozri J. Horecký, Slovenská lexikológia I, Bratislava, SPN 1971, s. 51). Neznamená to však, že sa spájajú úplne voľne, bez obmedzenia, lebo väčšina predpôn má nielen vidový, ale aj lexikálny význam.

Pozrime sa bližšie na štruktúru slov so slovotvornou predponou *vy-*, ktoré zaraďujeme medzi neústrojne utvorené, a teda nesprávne. V podstate ide o dve skupiny slov: 1. slová, v ktorých sa náležitá predpona (zvyčajne *z-*)

nahrádza predponou *vy-* (*vyregulovať*, *vylepšiť*); 2. slová, v ktorých je predpona *vy-* nadbytočná (*vydodať*, *vypodložiť*, *vyopraviť*).

1. Uviedli sme, že v prvej skupine slov je predpona *vy-* nenáležitá. Ak porovnáme dvojice *regulovať* — *vyregulovať*, *lepšiť sa* — *vylepšiť sa*, vychodí nám, že predpona *vy-* tu má iba vidový význam. Lenže čisto vidový význam majú iba predpony so všeobecným významom, napr. *s-*, *z-*, *zo-*, *u-*, *na-*, *za-*, *o-*, *po-* [Morfológia slovenského jazyka, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 414], kým predpona *vy-* vyjadruje viacero konkrétnych lexikálnych významov (Š. Peciar, Funkcie slovesnej predpony *vy-* v slovenčine, Jazykovedný časopis, 16, 1965, s. 38). Z toho vyplýva, že predpona *vy-* je na perfektivizáciu sloves (tvorenie dokonavého vidu) nevhodná. K nedokonavým slovesám *regulovať*, *lepšiť (sa)* utvoríme teda vhodnejší vidový náprotivok predponou *z-*: *zregulovať*, *zlepšiť (sa)*.

2. Do druhej skupiny sme zaradili slová, v ktorých je predpona *vy-* nadbytočná, lebo každé z týchto sloves už má nejakú slovotvornú predponu: *do-dať*, *pod-ložiť*. Predpona *vy-* je v týchto slovesách nevhodná nielen pre svoju nadbytočnosť, ale aj preto, že narúša (alebo dokonca vylučuje) lexikálny význam pôvodnej predpony. (Podrobnejšie o tom pri hodnotení slov *vydodať*, *vydodávka*, *vypodložiť* na stránkach nášho časopisu.) Do tejto skupiny slov možno zaradiť aj sloveso *vyopraviť*. Ako ukazujú príbuzné slová *napraviť*, *upraviť*, *prípraviť*, treba aj v slovese *opraviť* vydeliť predponu *o-*, ktorá sa pripája na viazaný slovotvorný základ *-praviť*. Pridaním ďalšej predpony *vy-* vzniká sloveso, ktoré je pre spisovnú slovenčinu nevhodné z dvoch dôvodov: a) predpona *vy-* v ňom nevyjadruje ani jeden zo svojich lexikálnych významov, b) dvojpredponové slovesá sa okrem distributívnych sloves typu *povy- nášť*, *poobližovať* tvoria v slovenčine len veľmi zriedkavo.

Záver: Sloveso *vyopraviť*, ako aj slovné spojenia *vyopravili sme stroje*, *vyopravené stroje*, *vyopravenosť strojov* sú pre spisovnú slovenčinu nevhodné, lebo sú utvorené neustrojne. Odporúčame používať jednoduchšie, ustálené podoby *opraviť*, *opravili sme stroje*, *opravené stroje*, *opravenosť strojov*.

A. Rýzková

Výmol — vo výmoli. — „V preklade románu *Búrka* (autor Lucien Ganiayre, preložila M. Jurovská, Tatran 1979) niekoľko ráz čítame tvar podstatného mena *výmol* — *vo výmole*. Upozorníte na nesprávny tvar čitateľov aj vydavateľstvo Tatran“ — žiada M. H. z Bratislavy.

Ako sa ukazuje, pri skloňovaní podstatných mien zakončených na *-l*, *-l*, *-la*, *-la* nemajú podaktorí naši ľudia istotu. Je to vari aj preto, lebo zanedbávajú výslovnosť mäkkého *l*, alebo zasa naopak, vyslovujú ho tam, kde má byť tvrdé *l*; potom príslušné slová podľa nesprávnej výslovnosti aj píšú a nesprávne skloňujú.

Chýbný tvar slova *výmol* našiel náš čitateľ v uvedenom preklade v tejto súvislosti: *Dúfal som, že vo výmole (malo byť vo výmoli) nájdem aký-taký chládok* (s. 5). Mohlo by sa povedať, že je to omyl, ako sa vravieva, korektorská blška. No nie je to tak. Prečítali sme si zaujímavý fantastický román *Búrka* a zistili sme, že sa v ňom spomenutá tvaroslovná chyba opakuje, a to v týchto súvislostiach: *Otec ani starý otec jakživ nespomínali dajaký prameň*

vo *jaugeaskom výmole ani na susedných kopcoch*. [8] *Bál som sa, že zomriem sám ako prst v tomto výmole*. [12] — *Ostal som čupieť a pokúšal som sa cez ostružie zistiť, čo sa vo výmole deje*. [15]

Chybný tvar podstatného mena *výmol* je vždy v 6. páde jednotného čísla; vo všetkých štyroch prípadoch malo byť *vo výmoli* ako *v stroji* (s pádovou príponou *-i*, vyslov *-li*).

Podstatné meno *výmol* zreteľne súvisí so slovesom *vymlieť* (po prudkom daždi voda vyhlbi, vymelie výmole) a podľa slovotvornej stránky ho zaraďujeme k takým podstatným menám odvodeným od slovesných základov ako napr. *výbeh*, *výkop*, *výkrik*, *výpis*, *výstuž*, *prípis*, *údel*, *zákrok*, *záber*. Slovník slovenského jazyka uvádza i druhú, variantnú podobu *výmola*. Ako vidieť, aj podoba ženského rodu má mäkké zakončenie; skloňuje sa podľa mäkkého vzoru *ulica*.

Chyba v šiestom páde podstatného mena *výmol* (vo *výmole*) sa nedá vysvetľovať ani vplyvom skloňovania variantnej podoby *výmola* (i tá má v 6. páde jedn. čís. tvar zakončený na *-i*, vo *výmoli* ako *v ulici*).

Chybný tvar *vo výmole* vychádza teda z predpokladu, že dané podstatné meno má základnú (nominatívnu) podobu *výmol* (alebo *výmola*). No tento predpoklad je nesprávny. Správny tvar *výmol* (resp. zriedkavejší *výmola*) uvádzajú aj Pravidlá slovenského pravopisu, núž ľahko si ho možno nájsť a nerobiť chybu.

G. Horák

Dubno — z Dubna, ale — Dubna — z Dubny. — A. K. z Bratislavy: „V súvislosti s 25. výročím vzniku Spojeného ústavu jadrového výskumu v Dubne sa v tlači častejšie používal názov sídla tohto ústavu v podobe *Dubna* (z *Dubny*), teda ako podstatné meno ženského rodu. Bolo to správne? Nemalo byť *Dubno* (z *Dubna*)?“

V Sovietskom zväze sú dve mestá s podobným názvom. Na Ukrajine v Rovnianskej oblasti leží staré tridsaťtisícové mesto *Dubno*, ktoré je známe od roku 1099. Názov tohto mesta je stredného rodu a skloňuje sa podľa vzoru *mesto*, teda 1. p. *Dubno*, 2. p. z *Dubna*, 3. p. *Dubnu*, 4. p. *Dubno*, 6. p. v *Dubne*, 7. p. s *Dubnom*. Spojený ústav jadrového výskumu sa však nachádza v meste, ktoré má názov *Dubna* a leží severne od Moskvy. Mesto vzniklo r. 1956 a názov dostalo podľa rieky *Dubny*, ktorá sa pri ňom vlieva do Volgy. Názov *Dubna* je ženského rodu a skloňuje sa podľa vzoru *žena* takto: 1. p. *Dubna*, 2. p. z *Dubny*, 3. p. *Dubne*, 4. p. *Dubnu*, 6. p. v *Dubne*, 7. p. s *Dubnou*.

Od obidvoch názvov miest sú v slovenčine rovnako utvorené obyvateľské mená *Dubňan*, *Dubňianka* a rovnaké je aj vzťahové prídavné meno *dubňiansky* [pozri Slovník slovenského jazyka 6, s. 268].

Pre zaujímavosť uvádzame, že na Slovensku je v okrese Rimavská Sobota obec s takým istým menom, ako má ukrajinské mesto, teda *Dubno*. Názov tejto obce sa skloňuje tak ako názov ukrajinského mesta a má aj rovnaké deriváty — obyvateľské meno *Dubňan* (*Dubnianka*) a prídavné meno *dubňiansky*.

Na záver môžeme teda konštatovať, že sa v tlači postupovalo správne, keď sa v súvislosti s výročím založenia Spojeného ústavu jadrového výskumu

používal názov sídla tohto ústavu v podobe *Dubna*, teda ako podstatné meno ženského rodu. Tak sme to čítali napr. aj v *Nedeľnej Pravde* [č. 11. z 27. 3. 1981] a v týždenníku *Expres* [č. 12 z 28. 3. 1981].

M. Považaj

Sú uťahani ako oravské kone. — „Prečo Ján Papp v próze *Bratia* (zbierka próz Šťastie, Bratislava, Slovenský spisovateľ 1979) píše: *Chlapi spia. Nerušme ich, sú uťahani ako oravské kone*? Nestačí vari povedať *uťahani ako koň, uťahani ako kone*?“

Označenú časť textu nájdeme v uvedenej knihe (Šťastie) na strane 76. Keď ju prečítame, prirovnanie síce v nej upúta našu pozornosť, ale nás veľmi neprekvapí. Citovo príznakové (expresívne) prirovnanie totiž veľmi často zosilníme tak, že pomenovanie vecí, ku ktorej čosi prirovnávame, rozvíjeme príd. menom; napr. *dudravý ako čert (ako starý čert)*, *lačný ako pes (ako žobrákov pes)*, *nemá ani groš (ani deravý groš)*, *stojí ako stĺp (ako soľný stĺp)*. Takýmto rozvitím prirovnania sa zvyšuje, násobí jeho intenzita.

Keď povieme o voľakom, že je uťahani (a nie, že je ustatý alebo unavený), už výberom prídavného mena naznačíme, že je veľmi vyčerpaný ťažkou robotou. No ak povieme, že je uťahani ako koň, stupeň uťahanosti (ustatosti) prirovnaním zdôrazníme. Jánovi Pappovi v danej súvislosti nestačilo ani toto intenzitné prirovnanie, preto ho znásobil. Chlapi v reči jeho literárnej postavy, resp. v jej meraní, mali ešte vyšší stupeň uťahanosti. Neboli uťahani len ako kone kdesi z roviny: boli uťahani ako kone z vrchov. Nuž a keď sa u nás spomínajú vrchy, vrchárske kraje z rozličných príčin sa nám vo vedomí a potom v reči často zjaví Orava. Takto vzniklo prirovnanie *Chlapi sú uťahani ako oravské kone*. V zosilnených prirovnaniach tohto druhu majú záľubu najmä mladí ľudia, lebo radi zveličujú.

Prirovnanie (*chlapi*) *uťahani ako oravské kone* má takú podobu, ktorá je v súlade s prirovnaniami v bežnej živej reči. Nechýba mu vtip a mladícky humor.

Niektorý by mohol namietat, že takisto možno povedať *chlapi sú uťahani ako liptovské kone*, *ako myjavské kone* atď. To naozaj možno — ale oravské kone majú v tomto prípade nielen vecné, ale hádam aj literárne prvenstvo.

G. Horák

Ks

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 15, 1981, č. 8. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 884 19 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v júni 1981. Povolené výmeryom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1981

Cena Kčs 3,—